

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

2. The Collection of the Middle Length Discourses -
Subcommentaries (2. Majjhima Nikāya - Tīkā)

3. Subcommentary on the Final Fifty Discourses (3. Uparipaṇṇāsa-
tīkā)

4. The Chapter on Analysis (4. Vibhaṅgavaggo)

PaliVerse

2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries

3. Subcommentary on the Final Fifty Discourses

4. Vibhaṅgavaggo

1. Bhaddekarattasuttavaṇṇanā

272. Ekā ratti ekaratto, bhaddo ekaratto etassāti bhaddekarattaṃ, vipassanaṃ paribrūhento puggalo. Tenāha - “vipassanānuyogasamannāgatattā”ti. Taṃ uddissa pavattiyā pana bhaddekarattasahacaraṇato bhaddekaratto. Tenāha bhagavā - “bhaddekarattassa vo, bhikkhave, uddesañca vibhaṅgañca desessāmī”ti. Desetabbamatthaṃ uddisati etenāti uddeso, saṅkhepadesanā eva. Yasmā pana niddesapadānaṃ jananiṭṭhāne ṭhitattā mātā viyāti mātikāti vuccati, tasmāha “uddesanti mātika”nti. Uddiṭṭhamatthaṃ vibhajati etenāti vibhaṅgo vitthāradesanā, tenāha - “vitthārabhājaniya”nti “yathāuddiṭṭhamatthaṃ vitthārato bhājeti vibhajati etenā”ti katvā.

Uppādādikhaṇattayaṃ patvā atikkamaṃ atikkantaṃ atītaṃ. Taṃ pana atthato vigataṃ khandhapañcakanti āha “atīte khandhapañcake”ti. Taṇhādiṭṭhīhi nānugaccheyyāti taṇhādiṭṭhābhinandanāhi nānubhaveyya, nābhinandeyyāti attho. Yathā “nicca”ntiādinā viparītaggāhavasena atītesu rūpādīsu micchāabhinivisaṇaṃ parāmāso diṭṭhābhinandanā; evaṃ “nicca”ntiādinā viparītaggāhavasena anāgatesu rūpādīsu micchāabhinivisaṇaṃ parāmāso diṭṭhi kammaṣamādānaṃ diṭṭhipatthanāti taṃ paṭikkhipanto āha - “taṇhādiṭṭhīhi na pattheyyā”ti. Yadatītanti ettha iti-saddo ādiattho. Tena “apatta”nti padaṃ saṅgaṇhāti. Tampi hi kāraṇavacanaṃ. Tenāha “yasmā cā”ti. Tatthāyamadhippāyo, “atītaṃ taṇhādivasena nābhinanditabbaṃ sabbaso avijjamānattā sasavisāṇaṃ viya, tathā anāgatampi na patthetabba”nti. Tattha siyā - atītaṃ nābhinanditabbaṃ abhinandanāya nippayojanattā, anāgatapatthanā pana saphalāpi siyāti na sabbaso paṭikkhipitabbāti? Na, tassāpi savighātabhāvena paṭikkhipitabbato. Tenāha “yasmā”tiādi. Tattha pahīnanti nissatṭhasabhāvaṃ. Niruddhanti bhaggaṃ. Atthaṅgatanti vināsaṃ. Appattanti sabhāvaṃ uppādādikaṃ asampattaṃ. Ajātanti na jātaṃ. Anibbattanti tasseva vevacanaṃ.

Yattha yatthāti yasmiṃ yasmiṃ khaṇe, yasmiṃ yasmiṃ vā dhammapuñje uppannaṃ, taṃ sabbampi asesetvā. Araññādīsu vāti vā-saddo aniyamattho. Tena araṇṇe vā rukkhamūle vā pabbatakandarādīsu vāti ṭhānaniyamābhāvā anupassanāya sātaccakāritaṃ dasseti. Yamakādivasena paribrūhiyamānā vipassanā viya paṭipakkhehi akopaniyāva hotīti āha - “asaṃhīraṃ asaṃkuppanti idaṃ vipassanāpaṭivipassanādassanatthaṃ vutta”nti. Gāthāyamayamattho vipassanāvasena yujjatīti āha - “vipassanā hī”tiādi. Kiṃ etāya pariyāyakathāyāti nippariyāyatova asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ dassetuṃ, “atha vā”tiādi vuttaṃ. Kathaṃ

pana niccassa nibbānassa anubrūhanā hotīti āha “punappuna”ntiādi. Etena tadārammaṇadhammā brūhanāya, tesam ārammaṇampi atthato anubrūhitaṃ nāma hoti bahulaṃ manasikārenāti dasseti.

Ādito tāpanaṃ ātāpanaṃ, tena ārambhadhātumāha. Parito tāpanaṃ paritāpanaṃ, tena nikkamadhātuparakkamadhātuyo cāti. Tassa senāti tassa maccuno saḥkaraṇaṭṭhena senā viyāti senā. Saṅgarotiādīsu mittākāraggaṇaṇa sāmāpayogamāha. Lañjaggahaṇaṇa lañjadānaṃ, tena dānappayogaṃ. Balarāsīti hatthiassādibalakāyo. Tena daṇḍabhedāni vadati. Bhedopi hi balavato eva ijjhati, svāyaṃ catubbidhopi upāyayogena sampavattīyati. Tattha tattha ca saṅgaṃ āsattiṃ arati detīti saṅgaro pubbabhāge vā saṅgaraṇavasena tassa paṭijānavasena pavattanato.

Uṭṭhāhakaṃ uṭṭhānavīriyasampannaṃ. Saparahitasīvanalakkhaṇa asādhubhāvaparammukhabhāvagamanena vā santo.

273. Manuññarūpavaseneva evaṃrūpo ahoṣīnti atītaṃ anvāgameti tattha nandiyāsamanvānayanato. Vedanādīsupi eseṇa nayo. Kusalasukhasomanassavedanāvasenāti kusalavedanāvasena sukhavedanāvasena somanassavedanāvasenāti paccekaṃ vedanāsaddo yojetabbo. Taṇhābhinandanāya sati diṭṭhābhinandanā siddhā evāti - “taṇhaṃ samanvāneti”icceva vuttaṃ. Hīnarūpādi...pe... na maññati amanuññoopi samāno samanūññabhāvasseva vasena maññanāya pavattanato. Nānupavattayati vikkhambhanavasena nandiyā dūrīkatattā.

274. Uḷārasundarabhāvamukheneva anāgatesupi rūpādīsū taṇhādiṭṭhikappaṇā pavattatīti āha - “evaṃrūpo...pe... veditabbā”ti.

275. Vattabbaṃ siyāti yathā nandiyā asamanvānayanajotanaṃ byatirekamukhena patiṭṭhapetum, “atītaṃ na nvāgameyyā”ti uddesassa, “kathaṇca, bhikkhave, atītaṃ anvāgametī”tiādinā vibhaṅgo vutto, evaṃ “paccuppannaṇca yo dhamma”ntiādikassa uddesassa byatirekamukhena vibhaṅge vuccamāne vipassanāpaṭikkhepavasena, “kathaṇca...pe... vattabbaṃ siyā”ti vuttaṃ. Tayidaṃ paramagambhīraṃ satthudesanānayaṃ anupadhāretvā coditaṃ, yasmā “paccuppannaṇca yo dhamma”ntiādikassa uddesassa byatirekamukheneva vipassanāpaṭikkhepavasena, “kathaṇca, bhikkhave, paccuppannesū”ti vibhaṅgadesanā sampavattati. Tenāha “yasmā panā”tiādi. Tattha tassā evāti vipassanāya eva. Abhāvaṃ dassetuṃ saṃhīratīti mātikaṃ uddharitvāti kathetukamyatāya mātikāvasena paduddhāraṃ katvā, “idha, bhikkhave, asutavā sutavā”ti ca ādinā vitthāro vutto. Vipassanāya abhāvatoti vipassanāya abhāvitatāya avikkhambhitatāya taṇhādiṭṭhīhi sapattehi viya tattha tattha ṭhapanāya ākaḍḍhīyati, tattha tattha visaye tato eva apāyasamuddaṃ saṃsārasamuddaṃ ānīyati. Sukkapakkho vuttavipariyāyena veditabbo. Sesam suviññeyyameva.

Bhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā

276. Bahiddhā puthuttārammaṇato nivattetvā ekasmiṃyeva ārammaṇe cittassa sammadeva layanaṃ appanaṃ paṭisallānaṃ, yo koci samāpattivihāro, idha pana ariyavihāro adhippetoti āha - “paṭisallānā vuṭṭhito”tiādi. Jānantova bhagavā

kathāsamuṭṭhāpanattham pucchi. Vuttañhetam - “jānantāpi tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchanti”tiādi.

278. Sādhukāramadāsīti sādhusaddam sāvesi. Tam pana pasamsā hotīti pasamsattho sādhusaddo. Tenāha “desanam pasamsanto”ti. Vijjamānehi vaṇṇehi guṇavante udaggaṭākaraṇam sampahaṃsanaṃ, kevalam guṇasaṃkittanavasena thomanā pasamsāti ayametesam viseso.

Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā

279. Uṇhabhāvena tapanato tapam udakam etassāti tapodā, rahado. Tenāha “tattodakassa rahadassā”ti. Saṅkhepena vuttamattham vitthārato dassetum, “vebhārapabbatassā”tiādi vuttam. Tato udakarahadato, tam rahadam upanissāyāti attho. NāgabHAVANāgatopi hi so rahado tato upari manussaloke jalāsayena sambaddho hoti. Tena vuttam - “tapodā nāma nadī sandatī”ti. Edisāti kuthitā uṇhā, anvatthanāmasena tapodāti ca vuccatīti attho. Petalokoti petānam vasanaṭṭhānam paccekaniṛayaṃ sandhāyāha. Imassa pana āramassāti tapodārāmassa. Tatoti tapodāsaṅkhātanadito. Mahāudakarahadoti mahāudakabharitam pallalam.

280. Samiddhoti ulāro, paripuṇṇoyevāti attho. Ādimhi brahmacariyamassāti ādibrahmacariyo, so eva ādibrahmacariyako. Tenāha “pubbabhāgappaṭipattibhūto”ti. “Atītam anāgataṃ paccuppanna”nti addhabhedamukhena saṅkhatadhammabodhavacanaṃ.

282. Kāmaṃ khandhādivasena vibhajānam sādharāṇam, paṭhamadutiya catutthasuttesu pana khandhavasena vibhajānam katvā idha tathā akatvā evaṃ desanāya ṭhapanam tato aññathā āyatanavasena vibhajānattham. Evaṃ vibhinnā hi saṅkhepavitthārato anavasesā sammasanupagā dhammā vibhajitvā dassitā honti; ayam kirettha bhagavato ajjhāsaya therena nayato gahitoti dassetum, “imasmim kirā”tiādi vuttam. Tattha dvādasāyatanavaseneva mātikaṃ ṭhapesīti lokiyāni dvādasāyatanāni eva sandhāya mātikaṃ ṭhapesi, yathā tīsu suttesu khandhavasena vibhattam, evaṃ yadi bhagavatā idhāpi vibhajānam icchitam siyā, tathā vibhajeyya, yasmā pana tathā avibhajitvāva gandhakuṭim pavittṭho, tasmā dvādasāyatanavasenevettha vibhajānam bhagavatā ca adhippetanti nayaggāhe ṭhatvā thero vibhaji. Tenāha - “nayaṃ paṭilabhitvā evamāhā”ti. Bhāriyam katanti dukkaram kataṃ. Apade padaṃ dassitam ākāse padaṃ kataṃ sādharāṇassa atthassa visiṭṭhavisayatāya dassitattā. Nikantiviññāṇanti nikantitaṇhāya sampayuttaṃ viññāṇam, “chandarāgappaṭibaddham hotī”ti vacanato. Manoti bhavaṅgacittam manodvārikajavanānam dvārabhūtam.

283. Patthanāvasena ṭhapesīti patthanāvasena cittam pavattesi.

Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā

Samattā.

4. Lomasakakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā

286. Ghananicitalomo lomaso, ayam pana appatāya lomasakoti āha - “īsakalomasākārātāyā”ti, lomasako aṅgiko lomasakakaṅgiyo, paṭhamo ka-kāro appattho, dutiyam pana padavaḍḍhanameva. Rattakambalasilāyanti

rattakambalavaṇṇasilāyaṃ. Oruḃhāti ākāśato otarivā. Pāṭihāriyaṃ disvā dinnalābhasakkārassa asādiyanato manussapathe na vasanti.

Dasahi cakkavālasahassehīti nissakkavacanato āgantvāti adhippāyo. Sannipatitāhi devatāhīti karaṇavacanāṃ. Paññāpayogamandatāya paṭivijjhituṃ asakkontānaṃ devānaṃ ṇāṇassa tikkhavisadabhāvāpādanena samuttejetuṃ saṃvegajananatthaṃ...pe... abhāsi. Tatrāti tasmīṃ devasannipāte, tissaṃ vā desanāyaṃ. Devattassāti devabhāvassa, dibbasampattiyāti attho. Bhaddekarattassa suttassa etāti bhaddekarattiyā.

Savanamukhena byañjanaso atthaso ca upadhāraṇaṃ uggaṇhananti āha - “tuṇḃibhūto nisīditvā suṇanto uggaṇhāti nāmā”ti. Vācuggatakaraṇaṃ pariyāpuṇananti āha - “vācāya sajjhāyaṃ karonto pariyāpuṇāti nāmā”ti. Ganthassa parihaṇaṃ dhāraṇaṃ, taṃ pana paresu patitṭhāpanaṃ pākaṭaṃ hotīti āha - “aññesaṃ vācento dhāreti nāmā”ti. Sesāṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Lomasakakaṇḃiyabhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā

Samattā.

5. Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

289. Aṅgasubhatāyāti aṅgānaṃ hatthapādādisarīrāvayavānaṃ sundarabhāvena. Yaṃ apaccaṃ kucchitaṃ muddhaṃ vā, tattha loke māṇavavohāro, yebhuyyena sattā daharakāle suddhadhātukā hontīti vuttaṃ, “taruṇakāle vohariṃsū”ti. Adhipatittāti issarabhāvato.

Samāhāranti sannicayaṃ. Paṇḍito gharamāvaseti yasmā appatarepi byayamāne bhogā khīyanti, appatarepi sañcayamāne vaḍḍhanti, tasmā viññujātiko kiñci byayaṃ akatvā ayameva uppādentō gharāvāsaṃ anutitṭheyyāti lobhādesitamatthaṃ vadati.

Dhanalobhena...pe... nibbatto. Lobhavasikassa hi gati nirayo vā tiracchānayoni vā. Vuttañhettaṃ - “nimittassādagathitaṃ vā, bhikkhave, viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭhati anubyañjanassādagathitaṃ vā. Tasmīṃ samaye kālaṅkareyya, dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatīṃ vadāmi - nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā”ti. Niraye nibbattissati katokāśassa kammaṃsa paṭibāhituṃ asakkuṇeyyabhāvato.

Pattakkhandhaadhōmukhabhāvaṃ sandhāya “onāmetvā”ti vuttaṃ. Brāhmaṇacārittassa bhāvitataṃ sandhāyāha “brahmaloke nibbatto”ti. Taṃ pavattiṃ pucchīti sutametaṃ mayā, “mayhaṃ pitā sunakho hutvā nibbatto”ti, etaṃ bhotā gotamena vuttanti. Kimidaṃ vuttanti imaṃ pavattiṃ pucchi.

Tatheva vatvāti yathā sunakhassa vuttaṃ, tattheva vatvā. Avisamvādanatthanti, “todeyyabrāhmaṇo sunakho jāto”ti attano vacanassa avisamvādanatthaṃ, visamvādanābhāvadassanattanti adhippāyo. Nātomhi imināti iminā mama puttena mayhaṃ purimajātiyaṃ pitāti evaṃ ṇāto amhīti jānitvā. Buddhānubhāvena kira sunakho tathā dasseti, na jātissaratāya. Bhagavantaṃ disvā bhukkaraṇaṃ pana purimajātisiddhavāsanāya. Bhavapaṭicchannanti bhavantarabhāvena paṭicchannaṃ. Nāma-saddo sambhāvane. Paṭisandhiantaranti aññajātipaṭisandhiggahaṇena heṭṭhimajātaṃ gatīṃ. Aṅgavijjāpāṭhako kiresa, tena appāyukadīghāyukatādivasena cuddasa pañhe abhisāṅkhari; evaṃ kirassa ahosi, “imesaṃ sattānaṃ appāyukatādayo visesā aṅgapaccaṅgavasena sallakkhiyanti. Na kho panetaṃ yuttaṃ

‘aṅgapaccaṅgāni yāva tesam tesam kāraṇa’nti; tasmā bhavitabbamettha aññeneva kāraṇena. Samaṇo gotamo taṃ kāraṇaṃ vibhajitvā kathessati, evāyaṃ sabbaññūti nicchayo me apaṇṇako bhavissatī’ti. Apare pana bhaṇanti, “tiracchānagataṃ manussaṃ vā āvisitvā icchitatthakasāvanaṃ nāma mahāmantavijjāvasena hoti; tasmā na ettāvatā samaṇassa gotamassa sabbaññutā sunicchitā hoti. Yaṃ nūnāhaṃ kammaphalamassa uddissa pañhaṃ puccheyyaṃ, tattha ca me cittaṃ ārādhento pañhaṃ byākarissati. Evāyaṃ sabbaññūti vinicchayo me bhavissatīti te pañhe pucchatī’ti.

Bhaṇḍakanti sāpateyyaṃ, santakanti attho. Kammunā dātabbaṃ ādiyantīti kammadāyādā, attanā katūpacitakammaphalabhāgīti attho. Taṃ pana kammadāyajjaṃ kāraṇopacārena vadanto, “kammaṃ etesaṃ dāyajjaṃ bhaṇḍakanti attho”ti āha - yathā “kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānāhetu evamidam puññaṃ pavaḍḍhatī’ti. Yavati phalaṃ sabhāvato bhinnampi abhinnaṃ viya missitaṃ hoti, etenāti yonīti āha - “kammaṃ etesaṃ yoni kāraṇa’nti. Mamattavasena bajjhati saṃbajjhatīti bandhu, ñāti sālohito ca. Kammaṃ pana ekantasambandhamevāti āha - “kammaṃ etesaṃ bandhū’ti. Patitṭhāti avassayo. Kammasadiso hi sattānaṃ avassayo natthi, añño koci issaro brahmā vā na karoti tādisaṃ kattuṃ sajjituṃ asamatthabhāvato. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ. Kammamevāti kasmā avadhāritaṃ, nanu kilesāpi sattānaṃ hīnapaṇītabhāvakāraṇaṃ, na kevalanti? Saccametaṃ, kilesapayogena vipākavattam nibbattaṃ kammavattamevāti katvā vuttaṃ. “Kathitassa atthaṃ na sañjānāsī’ti saṅkhepato vatvā nanu bhagavā mahākāruṇiko paresaṃ ñāpanatthameva dhammaṃ desetīti āha - “mānanissito kiresā’tiādi.

290. Samattenāti pariyattena, yathā taṃ phalaṃ dātuṃ samatthaṃ hoti, evaṃ katena, upacitenāti attho. Tādisaṃ pana attano kicce anūnaṃ nāma hotīti āha “paripuñṇenā’ti. Samādinneāti ettha samādānaṃ nāma taṇhādiṭṭhīhi gahaṇaṃ parāmasananti āha - “gahitena parāmatṭhenā’ti. Paṭipajjati etāya sugatiduggatīti paṭipadā, kammaṃ. Tathā hi taṃ “kammamāpatho’ti vuccati.

Esāti paṭipadā. Dubbalaṃ upaghātakameva siyāti upapīlakassa visayaṃ dassetuṃ, “balavakammenā’tiādi vuttaṃ. Balavakammenāti puññaṃ kammena. Vadati nāmāti vadanto viya hoti. Nibbattāpeyyanti kasmā vuttaṃ, nanu upapīlakasabhāvaṃ kammaṃ janakasabhāvaṃ na hotīti? Sabbametaṃ parikappanavacanāṃ, yathā manussā paccatthikaṃ paṭipakkhaṃ kiñci kātuṃ asamatthāpi keci ālambanavasena samatthā viya attānaṃ dassenti, evaṃ sampadamidanti keci. Apare pana bhaṇanti - yassidaṃ kammassavipākaṃ pīleti, sace tasmīṃ anokāse eva sayaṃ vipaccituṃ okāsaṃ labheyya, apāyesu eva taṃ samaṅgipuggalaṃ nibbattāpeyya, yasmā taṃ kammaṃ balavaṃ hutvā avasesapaccayasamavāyena vipaccituṃ āraddhaṃ, tasmā itaraṃ tassa vipākaṃ vibādhentaṃ upapīlakaṃ nāma jātaṃ. Etadatthameva cettha “balavakammena nibbatta’nti balavaggahaṇaṃ kataṃ. Kicavasena hi nesaṃ kammānaṃ etā samaññā, yadidaṃ upapīlakaṃ upacchedakaṃ janakaṃ upatthambhakanti, na kusalāni viya upatthambhāni honti nibbattatthāya. Pīletvāti viheṭhetvā paṭighātanādivasena ucchutelayantādayo viya ucchutilādi ke vibādhetaṃ. Nirojanti nittejaṃ. Niyūsanti niraśaṃ. Kasaṭanti nissāraṃ. Parissayanti upaddavaṃ.

Idāni parissayassa upanayanākāraṃ dassentena tattha, “dāraḥassā’tiādiṃ vatvā bhogānaṃ vināsanākāraṃ dassetuṃ, puna “dāraḥassā’tiādi vuttaṃ. Kumbhadohanāti kumbhapūrakhīrā. Gomaṇḍaleti goyūthe.

Aṭṭhusabhagamanam katvāti aṭṭhausabhappamāṇam padesaṃ paccatthikaṃ uddissa dhanuggaho anuyāyim katvā. Tanti saram. Aññoti paccatthiko. Tattheva pāteyya accāsannaṃ katvā sarassa khittattā. Vāḷamacchodakanti makarādivāḷamacchavantam udakam.

Paṭisandhinibbattakam kammaṃ janakakammaṃ nāma paripuṇṇavipākadāyibhāvato, na pavattivipākamattanibbattakam. Bhogasampadādīti ādi-saddena ārogyasampadādi-parivārasampadādīni gaṇhāti. Na dīghāyukatādīni hi appāyukatāsamvattanikena kammunā nibbattāni; aññam dīghāyukatākaraṇena upatthambhetum sakkoti; na atidubbaṇṇam appesakkham nīcakulīnam duppaññaṃ vā vaṇṇavantatādivasena. Tathā hi vakkhati, “imasmiṃ pana pañhavissajjane”tiādi, tam pana nidassanavasena vuttanti daṭṭhabbam.

Purimānīti upapīlakopacchedakāni. Upapīlakupaghātā nāma kusalavipākapaṭibāhakāti adhippāyena “dve akusalānevā”ti vuttaṃ. Upatthambhakam kusalamevāti ettha yathā janakam ubhayasabhāvam, evam itaresampi ubhayasabhāvatāya vuccamānāya na koci virodho. Devadattādīnañhi nāgādīnam ito anuppavacchitānam petādīnañca narakādīsū akusalakammavipākassa upatthambhanupapīlanupaghātanāni na na sambhavanti. Evañca katvā yā heṭṭhā bahūsu ānantariyesu ekena gahitapaṭisandhikassa itaresam tassa anubalappadāyitā vuttā, sāpi samatthitā hoti. Yasmiñhi kamme kate janakanibbattam kusalaphalam vā akusalaphalam vā byādhidhātusamatādinimittam vibādhiyati, tamupatthambhakam. Yasmiṃ pana kate jātisamatthassa paṭisandhiyam pavattiyañca vipākakaṭattārūpānam uppatti hoti, tam janakam. Yasmiṃ pana kate aññena janitassa itṭhassa vā anitṭhassa vā phalassa vibādhāvicchedapaccayānuppattiyā upabrūhanapaccayuppattiyā ca janakasāmatthiyānurūpam parivutticiratarapabandhā hoti, etam upatthambhakam. Tathā yasmiṃ kate janakanibbattam kusalaphalam akusalaphalam vā byādhidhātusamatādinimittam vibādhiyati, tam upapīlakam. Yasmiṃ pana kate janakasāmatthiyavasena ciratarapabandhārahampi samānam phalam vicchedakapaccayuppattiyā vicchijjati, tam upaghātakanti ayamettha sāro.

Tatthāti tesu kammesu. Upacchedakakammenāti āyuno upaghātakakammena. Svāyamupaghātakabhāvo dvidhā icchitabboti tam dassetum “pāṇātipātīnā”tiādi vuttaṃ. Na sakkoti pāṇātipātakammunā santānassa tathābhisaṅkhatattā. Yasmiñhi santāne nibbattam, tassa tena abhisaṅkhatatā avassam icchitabbā tattheva tassa vipākassa vinibandhanato. Etena kusalassa kammassa āyūhanakkhaṇeveya pāṇātipāto tādisam sāmattiyupaghātam karotīti dasseti, tato kammaṃ appaphalam hoti. “Dīghāyukā”tiādīnā upaghātasāmattiyena khetto uppannasassam viya upapattiniyāmakā dhammāti dasseti. Upapatti niyatavisese vipaccitum okāse karonte eva kusalakamme ākaḍḍhiyamānapaṭisandhikam pāṇātipātakammaṃ appāyukatthāya niyametīti āha - “paṭisandhimeva vā niyāmetvā appāyukam karotī”ti. Pāṇātipātacetanāya accantakaṭukavipākattā sannitṭhānacetanāya niraye nibbattati tassā atthassa khīṇābhāvato; itare pana na tathā bhāriyāti āha - “pubbā...pe... hoti”ti. Idha pana yaṃ heṭṭhā vuttasadisam, tam vuttanayena veditabbam.

Manussāmanussaparissayāti mānusakā amānusakā ca upaddavā. Puratoti pubbadvārato. Pacchatoti pacchimavatthuto. Pavaṭṭamānāti parijanassa, devatānam vā desena pavaṭṭamānā. Parehīti purātanehi parehi. Sammukhībhāvanti sāmibhāvavasena paccakkhattam. Āharitvā denti iṇāyikā. Kammantāti

vaṇijjādikammāni. Apāṇātipātakammanti pāṇātipātassa paṭipakkhabhūtaṃ kammaṃ; pāṇātipātā virativasena pavattitakammanti attho. Dīghāyukasamvattanikaṃ hoti vipākassa kamma sarikkhabhāvato. Iminā nayanāti iminā appāyukadīghāyukasamvattanikesu kammesu yathāvuttena taṃ samvattanikavibhāvananayena.

Viheṭṭhanakammādīnīpi pi-saddena kodhaissāmanakamaccherathaddhaaviddasubhāvavasena pavattitakammāni saṅgaṇhāti. Tathevāti yathā pāṇātipātakammaṃ atthato evaṃ vadati nāmāti vuttaṃ, tatheva vadamānāni viya. “Yaṃ yadevātipatthenti, sabbametenā labbhati”ti vacanato yathā sabbakusalaṃ sabbāsaṃ sampattīnaṃ upanissayo, evaṃ sabbam akusalaṃ sabbāsaṃ vipattīnaṃ upanissayoti, “upapīlanena nibbhogataṃ āpādetvā”tiādi vuttaṃ. Tathā hi pāṇātipātakammavasenāpi ayaṃ nayo dassito. Aviheṭṭhanādīnīti ettha ādi-saddena akkodhana-anissāmana-dāna-anatimāna-viddasubhāvena pavattakammāni saṅgaṇhāti.

293. Issā mano etassāti issāmanakoti āha “issāsampayuttacitto”ti. Upakkosantoti akkosavatthūhi akkosanto. Issaṃ bandhatīti issaṃ anubandhati issāsahitameva cittaṃ anupavatteti. Appesakkhoti appānubhāvo appaññāto. Tenāha “na paññāyati”ti. Sā panassa appānubhāvatā parivārābhāvena pākaṭā hotīti āha “appaparivāro”ti.

294. Macchariyavasena na dātā hotīti sabbaso deyyadhammassa abhāvena na dātā na hoti. Amaccharī hi puggalo sati deyyadhamme yathārahaṃ detiyeva.

295. Abhivādetabbaṃ khattavasena matthakappattaṃ dassetuṃ, “buddhaṃ vā”tiādi vuttaṃ. Aññepi mātupitujetṭhabhātarādayo abhivādanādiarahā santi, tesu thaddhādivasena karaṇaṃ nīcakulasamvattanikameva. Na hi pavatte sakkā kātunti sambandho. Tena pavattivipākadāyino kammaṃ visayo esoti dasseti. Tenāha “paṭisandhimeva panā”tiādi.

296. Aparipucchanenāti aparipucchāmattena niraye na nibbattati; aparipucchāhetu pana kattabbākaraṇādīhi siyā nirayanibbattīti pāḷiyaṃ, “na paripucchitā hotī”tiādi vuttanti dassento, “aparipucchako panā”tiādimāha. Yathānusandhiṃ pāpesīti desanaṃ yathānusandhiniṭṭhānaṃ pāpesi. Sesam vuttanayattā suviññeyyameva.

Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

298. Kammasa moghabhāvo nāma phalena tucchatā phalābhāvoti āha - “moghanti tucchaṃ aphala”nti. Tathaṃ bhūtanti saccasaddassa atthamāha. Paribbājako pana “sacca”nti iminā tameva saphalanti vadati. Saphalañhi kammaṃ satthu abhimatamanokammanti adhippāyo. Idañca “moghaṃ kāyakamma”ntiādivacanaṃ. Taṃ gahetvāti paramparāya gahetvā. Esāti potaliputto paribbājako. Abhisaññānirodhakathaṃ sandhāya vadati. Sāpi hi titthiyānaṃ antare pākaṭā jātāti. Theroti samiddhitthero. Yathā bhagavatā vuttaṃ, tato ca aññathāva dosāropanabhayena gahetvā tato bhagavantaṃ thero rakkhātīti adhippāyena paribbājako, “parirakkhitabbaṃ maññissati”ti avocāti āha - “parirakkhitabbanti garahato mocanena rakkhitaṃ”nti. Sañcetanā assa atthīti sañcetanikaṃ. Kammanti sañcetanikassapi kammasa attano samaye icchitattā paribbājakena vuttaṃ.

Saṅkhatasaṅkhāratāya rūpameva “tilamattampi saṅkhāra”nti vuttaṃ. Tenāha - “maṃsacakkhunāva passatī”ti. Samāgamadassanaṃ sandhāyāti katthacipi tassa dassanaṃ sandhāya, na pariññādassanaṃ. Tenāha bhagavā - “kuto panevarūpaṃ kathāsallāpa”nti.

299. Vaṭṭadukkhanti saṃsāradukkhāṃ. Kilesadukkhanti kilesasambhavarāgapariḷāhadukkhāṃ. Saṅkhāradukkhanti yadaniccaṃ, taṃ dukkhanti evaṃ vuttadukkhāṃ. Sace bhāsitaṃ bhavēyyāti imaṃ īdisaṃ dukkhāṃ sandhāya āyasmataṃ samiddhinā bhāsitaṃ siyā nu bhagavā, avibhajitvā byākaraṇaṃ yuttamevāti adhippāyo.

300. Ummaṅganti ummujjanaṃ, kathāmuḷhena antarā aññāṇavisayapañhā ummaṅgaṃ. Tenāha - “pañhāummaṅga”nti neva dibbacakkhunāti kasmā vuttaṃ. Na hi taṃ ayoniso ummujjanaṃ dibbacakkhuvisayanti? Kāmañcetaṃ na dibbacakkhuvisayaṃ, dibbacakkhuparibhaṇḍañāvisayaṃ pana siyāti tathā vuttaṃ. Adhippāyenevāti udāyittherassa adhippāyeneva gayhamānena taṃ ayoniyo ummujjanaṃ aññāsi. Sannisīdituṃ pubbe nisinnākārena sannisīdituṃ na sakkoti. Samiddhittherena anabhisāṅkhatasseva atthassa kathitattā, “yaṃ abhūtaṃ, tadeva kathessatī”ti vuttaṃ. Tenāha “ayoniso ummujjissatī”ti. Tisso vedanā pucchitā, “kiṃ so vediyatī”ti avibhāgena vediyamānassa jātittattā. Sukhāya vedanāya hitanti sukhavedaniyaṃ. Tenāha - “sukhavedanāya paccayabhūta”nti. Sesesūti, “dukkhavedaniya”ntiādīsu.

Heṭṭhā tikajjhānacetanāti ettha, “kusalato”ti adhikārato rūpāvacarakusalato heṭṭhā tikajjhānacetanāti attho. Etthāti etesu kāmāvacararūpāvacarasukhavedaniyakammesu. Adukkhamasukhampīti pi-saddena itthārammaṇe sukhampīti imamatthaṃ sampiṇḍeti.

Yadi kāyadvāre pavattato aññattha adukkkhamasukhaṃ janeti, atha kasmā, “dukkhasseva jananato”ti vuttanti āha - “sā pana vedanā”tiādi.

Catutthajjhānacetanāti ettha arūpāvacarakusalacetanātipi vattabbaṃ. Yathā hi “kāyena vācāya manasā”ti ettha yathālābhaggaṇavasena manasā sukhavedaniyaṃ adukkkhamasukhavedaniyanti ayamatto arūpāvacarakusalepi labbhatīti sukhampi janeti ukkaṭṭhassa ñāṇasampayuttakusalassa soḷasavipākacittanibbattanato, ayañca nayo heṭṭhā, “adukkkhamasukhampī”ti etthāpi vattabbo. Pubbe pariyāyato dukkhavedanā vuttā, suttantaṃvaṇṇanā hesāti idāni nippariyāyato puna dassetuṃ, “apicā”tiādi vuttaṃ. Tena ettha dukkhavedaniyaṃ pavattivaseneva vaṭṭatīti. Etassāti dukkhavedaniyassa pavattivaseneva yujjamānattā etassa vasena sabbaṃ sukhavedaniyaṃ adukkkhamasukhavedaniyañca pavattivaseneva vattuṃ vaṭṭati.

Ālayoti abhiruci. Mahākammavibhaṅgañāṇanti mahati kammavibhajane ñāṇaṃ, mahantaṃ vā kammavibhajanañāṇaṃ. Bhājanaṃ nāma niddeso, ayaṃ pana uddesoti katvā āha - “katame cattāro...pe... mātikāṭṭhapana”nti.

301. Pāṭiyekko anusandhi yathāuddiṭṭhassa mahākammavibhaṅgañāṇassa abhājanabhāvato, pucchānusandhiyajjhāsayaṇusandhīsu ca anantogadhattā. Tenāha “idaṃ hī”tiādi. Idaṃ ārammaṇaṃ katvāti idha, “pāṇātipātiṃ adinnādāyī”ntiādinā puggalādhiṭṭhānena vuttaṃ kammavibhaṅgaṃ ārabha. Imaṃ paccayaṃ labhitvāti tasseva vevacanaṃ. Idaṃ dassanaṃ gaṇhantīti idaṃ, “atthi kira, bho, pāpakāni

kammāni, natthi kira, bho, pāpakāni kammānī”ti ca ādīni hatthidassakaandhāviya diṭṭhamatte eva ṭhatvā acittakadassanañca gaṇhanti. Vīriyaṃ kilesānaṃ ātāpanavasena ātappaṃ, tadeva padahavasena padhānaṃ, punappunaṃ yuñjanavasena anuyogo, tathā bhāvanāya nappamajjati etenāti appamādo, sammā yoniso manasi karoti etenāti sammāmanasikāroti vuccatīti adhippāyena, “pañcapi vīriyasappa nāmānī”ti āha. Appamādo vā satiyā avippavāso. Yasmiṃ manasikāre sati tassa dibbacakkhuñānaṃ ijjhati, ayamettha sammāmanasikāroti ettha attho daṭṭhabbo. Cetosamādhinti dibbacakkhuñānasahagataṃ cittasamādhim. Tenāha “dibbacakkhusamādhī”nti. Aññathāti akusalakammakaraṇato aññathā, taṃ pana kusalakammakaraṇaṃ hotīti āha - “ye dassannaṃ kusalānaṃ kammaṃ pathānaṃ pūritattā”ti diṭṭhithāmenāti diṭṭhivasena diṭṭhibalena. Diṭṭhiparāmāsenāti diṭṭhivasena dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parāmāsenā. Adhiṭṭhahitvāti, “idameva saccam, moghamañña”nti adhiṭṭhāya abhinivisitvā. Ādiyitvāti daḥhaggāhaṃ gahetvā. Voharātīti attano gahitaggahaṇaṃ paresaṃ dīpento voharati.

302. Tatrānandāti ettha iti-saddo ādiattho. Idampīti idaṃ vacanaṃ. “Tatrānandā”ti evamādivacanampīti attho. Na mahākammavibhaṅgañāṇassa bhājanaṃ tassa aniddesabhāvato. Assāti mahākammavibhaṅgañāṇassa mātikāṭṭhapanameva dibbacakkhukānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vasena anuññātabbassa ca dassanavasena uddesabhāvato. Tenāha “ettha panā”tiādi. Tattha ettha panāti “tatrānandā”tiādi pāṭhe. Etesaṃ dibbacakkhukānanti etesaṃ heṭṭhā catūsupi vāresu āgatānaṃ dibbacakkhukānaṃ. Ettakāti ekacciyaṃ saccagirā. Anuññātāti anujānitā. Ananuññātāti paṭikkhepitā. Idha ananuññātamukhena dīpitaṃ ananuññātabhāvamattaṃ. Tatrānandātiādike tatrāti niddhāraṇe bhumanti dassento, “tesu catūsu samaṇabrāhmaṇesū”ti āha. Idaṃ vacanaṃ “atthi kira, bho...pe... vipāko”ti idaṃ evaṃ vuttaṃ. Assāti tathāvādino samaṇabrāhmaṇassa. Aññenākārenāti “yo kira, bho”tiādinā vuttakāraṇato aññena kāraṇena. Dvīsu ṭhānesūti “atthi kira, bho...pe... vipāko”ti ca, “apāyaṃ...pe... nirayaṃ upapanna”nti ca imesu dvīsu pāṭhapadesesu. Anuññātā tadatthassa atthibhāvato. Tīsu ṭhānesūti “yo kira, bho...pe... nirayaṃ upapajjati”, “yampi so...pe... te sañjānanti”, “yampi so yadeva...pe... moghamañña”nti imesu tīsu pāṭhapadesesu. Ananuññātā tadatthassānekantikattā micchābhinivesato ca. Tenāha bhagavā - “aññathā hi, ānanda, tathāgatassa mahākammavibhaṅgañāṇa”nti. Yathā te appahīnavipallāsā padesañāṇasamaṇabrāhmaṇā kammavibhaṅgaṃ sañjānanti, tato aññathāva sabbaso pahīnavipallāsassa tathā āgamanādiatthena tathāgatassa sammāsambuddhassa mahākammavibhaṅgañāṇaṃ hotīti attho.

303. Iminā dibbacakkhukena yaṃ kammaṃ karonto diṭṭho, tato pubbeti yojanā. Tatoti tato kariyamānakammato pubbe. Khandoti kumāro. Sivoti issaro. Pitāmahoti brahmā. Issarādīhīti issarabrahmapajāpatiādīhi. Visatṭhoti nimmito. Micchādassanenāti micchādassanavasena. Yanti yaṃ kammaṃ. Tatthāti tesu pāṇātipātādivasena pavattakammesu. Diṭṭheva dhammeti tasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ paṭisaṃvedetīti yojanā. Upapajjitvāti dutiyabhava nibbattitvā. Aparasmiṃ pariyāyeyeti aññasmiṃ yattha katthaci bhava.

Ekaṃ kammarāsinti pāṇātipātādibhedena ekaṃ kammasamudāyaṃ. Ekaṃ vipākarāsinti tasseva aṅgena ekaṃ vipākasamudāyaṃ. Imināti yathāvuttena dibbacakkhukena samaṇena brāhmaṇena vā adiṭṭhā. Tayoti “pubbe vāssa taṃ kataṃ hoti”tiādinā vuttā tayo. Dve vipākarāsīti diṭṭhadhammavedaniyo

aparāpariyāyavedaniyoti dve vipākarāsī. Upapajjavedaniyaṃ pana tena diṭṭhaṃ, tasmā “dve”ti vuttaṃ. Diṭṭho eko, adiṭṭhā tayoti diṭṭhe ca adiṭṭhe ca cattāro kammarāsī, tathā diṭṭho eko, adiṭṭhā dveti tayo vipākarāsī. Imāni satta ṭhānānīti yathāvuttāni satta ñāṇassa pavattanaṭṭhānāni. “Imassa nāma kammassa idaṃ phalaṃ nibbatta”nti kammassa, phalassa vā adiṭṭhattā, “dutiyaṃ vāre dibbacakkhukena kiñci na diṭṭha”nti vuttaṃ. Paṭhamam vuttanayena tayo kammarāsī veditabbā, idha dibbacakkhukena diṭṭhassa abhāvato, “paccattaṭṭhānānī”ti vuttaṃ.

Bhavati vaḍḍhati etenāti bhabbam, vaḍḍhinimittam. Na bhabbam abhabbanti āha “bhūtavirahita”nti. Attano phale bhāsanam dibbanam ābhāsananti āha - “ābhāsati abhibhavati paṭibāhati”ti. Balavakammanti mahāsāvajjam kammam garusamāsevitādibhedam. Āsanneti maraṇe, abhiñham upaṭṭhānena vā tassa maraṇacittassa āsanne. Balavakammanti garusamāsevitādivasena balavam kusalakammam. Dubbalakammassāti attano dubbalassa. Āsanne kusalam katanti idhāpi āsannatā pubbe vuttanayeneva veditabbā.

Upaṭṭhānākārenāti maraṇassa āsannakāle kammassa upaṭṭhānākārena. Tassāti tassa puggalassa. Nibbattikāraṇabhūtam hutvā upaṭṭhāti akusalanti yojanā. Titthiyā kammantaravipākantaresu akusalatāya yaṃ kiñci kammam yassa kassaci vipākassa kāraṇam katvā gaṇhanti hatthidassakaandhādayo viya diṭṭhamattābhinivesinoti, “aññatitthiyā...pe... upaṭṭhāti”ti vuttaṃ. Itarasminti bhabbañceva bhabbābhāsañca, bhabbam abhabbābhāsanti imasmim dvaye. Eeva nayo paṭhamadutiyaṃ puggalavasena purimānam dvinnam kammānam yojanānayo vutto upaṭṭhānākāravasena. Ayameva tatiyacatutthapuggalavasena pacchimānam dvinnam kammānam yojanānayo. Tatiyassa hi kammassa kusallatā tassa ca sagge nibbattatā tattha kāraṇabhūtam kusalam hutvā upaṭṭhāti; tathā catutthassapi kammassa kusallatā, tassa pana niraye nibbattatā tattha nibbattikāraṇabhūtam aññatitthiyānam akusalam hutvā upaṭṭhātīti. Yaṃ panettha atthato avibhattam, tam suviññeyyameva.

Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā

304. Veditabbānīti ettha yathā viditāni cha ajjhattikāni āyatanāni vaṭṭadukkkhasamatikkamāya honti, tathā vedanam adhippetanti āha - “sahavipassanena maggena jānitabbānī”ti. Tattha vipassanāya ārammaṇato maggena asammohato jānanam daṭṭhabbam. Sesapadesupi eeva nayo. Mano savisesam upavicarati ārammaṇe pavattati etehi manopavicārā, vitakkavicārā. Ārammaṇe hi abhiniropanānumajjanehi vitakkavicārehi saha cittam pavattati, na tabbiraṇam. Tenāha “vitakkavicārā”tiādi. Sattā pajjanti etehi yathāraham vaṭṭam vivaṭṭaṇcāti sattapadā, gehanissitā vaṭṭapadā. Yoggānam damanaācariyā yoggācariyā. Tenāha “dametabbadamakāna”nti. Sesanti vuttāvasesam ekasattatividhaviññānam saphassarūpakasseva adhippetatā.

305. Idhāti imissam chaviññānakāyadesanāyam. Manodhātuttayavinimuttameva manoviññāṇadhātūti veditabbam.

Cakkhumhi samphassoti cakkhum nissāya uppanno samphasso. Tenāha - “cakkhuviññāṇasampayuttasamphassassetam adhivacana”nti.

Yathā kevalena viññāṇena rūpadassanaṃ na hoti, evaṃ kevalena cakkhupasādenapīti vuttaṃ “cakkhuvīññāṇenā”ti. Tena pāliyaṃ cakkhunāti nissayamukhena nissitakiccaṃ vuttanti dasseti. Ārammaṇavasenāti ārammaṇapaccayabhāvena. “Upavicarati”cceva kasmā vuttaṃ, nanu tattha vitakkabyāpāropi atthīti? Saccaṃ atthi. So panettha taggatikoti āha - “vitakko taṃsampayutto cā”ti. Sampayuttadhammānampi upavicaraṇaṃ vitakkavicārāṇaṃyevettha kiccanti “vitakkavicārasaṅkhātā manopavicārā”ti vuttaṃ. Somanassayutto upavicāro somanassūpavicāro yathā “ājaññaratho”ti āha “somanassena saddhi”ntiādi.

306. Upavicārāṇaṃ upassayaṭṭhena gehaṃ viyāti gehaṃ, rūpādayoti āha - “gehassitānīti kāmaguṇanissitānī”ti. Niccasaññādinikkhamanato nekkhammaṃ vipassanāti, “nekkhammassitānīti vipassanānissitānī”ti vuttaṃ. Itthānanti kasivañijjādivasena pariyiṭṭhānanti āha “pariyesitāna”nti. Piyabhāvo pana kantasaddeneva kathitoti kāmītabbānaṃ mano rametīti manoramānaṃ. Lokena āmasīyatīti lokāmisam, taṇhā. Tāya gahetabbatāya itṭhabhāvāpādanena paṭisaṅkhatatāya ca paṭisaṃyuttānaṃ. Atīte kataṃ uppajjati ārammaṇikaanubhavanassa asambhavatoti adhippāyo. Edisaṃ anussaraṇaṃ diṭṭhaggahaṇānussarena ca hotīti dassetuṃ, “yathāha”ntiādi vuttaṃ.

Aniccākāraṇanti hutvā abhāvākāraṃ. Vipariṇāmaṇīrāgaṇirodhanti jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇāmetabbañceva, tato eva palokitaṃ bhaṅgañca. Aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā uppannaṃ rūpaṃ tenevākārena na tiṭṭhati, atha kho uppādāvattṭhāsaṅkhātāṃ pakatiṃ vijahati, vijahitañca jarāvattṭhāya tato vigacchati, vigacchantañca bhaṅgupattiyā nirujjhatīti imaṃ visesaṃ dassetuṃ, “pakativijahanenā”tiādi vuttaṃ. Kāmañcettha “yathābhūtaṃ sammappaññāya passato”ti vuttaṃ, anubodhaññāṇaṃ pana adhippetam vīthipaṭipannāya vipassanāya vasenāti “vipassanāpaññāyā”ti vuttaṃ upavicāraniddesabhāvato. Tathā hi vakkhati - “chasudvāresu itṭhārammaṇe āpāthagate”tiādi. Saṅkhārānaṃ bhedaṃ passatoti sabbesaṃ saṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvaṃ vīthipaṭipannena vipassanāññāṇena passato. Tenāha “saṅkhāragatamhi tikkhe”tiādi. Tattha saṅkhāgatamhīti saṅkhāragate visayabhūte. Tikkheti bhāvanābalena indriyānañca samatāya tibbe. Sūreti paṭipakkhehi anabhibhūtatāya, tesañca abhibhavanasamatthatāya visade paṭubhūte pavattante.

Kilesānaṃ vikkhambhanavasena vūpasantatāya santacittassa, saṃsāre bhayassa ikkhanato bhikkhuno, uttarimanussadhammasannissitattā amānusi ratīti vivekarati nekkhammarati. Yato yatoti yathā yathā nayavipassanādīsu yena yena sammasanākārenāti attho. Khandhānaṃ udayabbayanti pañcupādānakkhandhānaṃ uppādañca bhaṅgañca. Amatantaṃ vijānatanti vijānantānaṃ viññūnaṃ āradhāvipassanānaṃ taṃ pītipāmojjaṃ amatādhigamahetutāya amatanti veditabbaṃ.

Chasu dvāresu itṭhārammaṇe āpāthagateti rūpādivasena chabbidhe itṭhārammaṇe yathārahaṃ chasu dvāresu āpāthagate. Visaye cetam bhumavacanaṃ.

307. Paccuppannanti santatipaccuppannaṃ. Anuttaravimokkho nāma arahattaṃ idha adhippetam ukkaṭṭhaniddesena. Kathaṃ pana tattha pihaṃ upaṭṭhapeti, na hi adhigataṃ arahattaṃ ārammaṇaṃ hoti, na ca taṃ ārabba pihaṃ pavattatīti? Ko vā evamāha - “arahattaṃ ārammaṇaṃ katvā pihaṃ upaṭṭhapeti”ti. Anussutiladdham pana parikkappasiddham arahattaṃ uddissa patthanaṃ ṭhapeti, tattha cittaṃ

paṇidahati. Tenāha bhagavā - “kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmī”ti. Āyatananti arahattameva chaḷaṅgasamannāgamādikāraṇabhāvato, manāyatanadhammāyatanabhāvato ca tathā vuttaṃ, taṃ panetaṃ domanassaṃ patthanaṃ paṭṭhapentassa uppajjati patthanāya sahāvattanato. Na hi lobhadosānaṃ saha vutti atthi. Patthanāmūlakattāti iminā upaṭṭhāpayato padassa hetuatthajotakatamāha. Evanti “kudāssunāmā”tiādinā vuttākārena. Ussukkāpetunti yathā maggena ghaṭeti, evaṃ ussukkāpetuṃ.

308. Aññāṇupekkhāti aññāṇasahitā upekkhā asamapekkhanapavattā. Tena tena maggodhinā tassa tassa apāyagamanīyakilesodhissa anavasesato jitattā khīṇāsavo nippariyāyato odhijino nāma; tadabhāvato puthujjano nippariyāyatova anodhijino nāma; sekho pana siyā pariyāyato odhijinoti. Tampi nivattento, “akhīṇāsavassāti attho”ti āha. Āyatiṃ vipākaṃ jinitvāti appavattikaraṇavasena sabbaso āyatiṃ vipākaṃ jinitvā tṭhitattā khīṇāsavova nippariyāyato vipākajino nāma; tadabhāvato puthujjano nippariyāyato avipākajino nāma; sekho pana siyā pariyāyato vipākajinoti. Tampi nivattento “akhīṇāsavasessāti attho”ti āha. Apassantassa rūpanti pālito padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Pāliyaṃ pubbe “puthujjanassā”ti vatvā puna “assutavato puthujjanassā”ti vacanaṃ andhaputhujjanassāyaṃ upekkhā, na kalyāṇaputhujjanassāti dassanatthaṃ. Gehassitā upekkhā hi yaṃ kiñci ārammaṇavatthuṃ apekkhasseva, na nirapekkhassāti iṭṭhe, iṭṭhamajjhatte vā ārammaṇe siyāti vuttaṃ “iṭṭhārammaṇe āpāthagate”ti. Aññāṇena pana tattha ajjupekkhanākārappatti hoti. Tenāha “guḷapiṇḍake”tiādi.

Iṭṭhe arajjantassa anīṭṭhe adussantassāti idaṃ yebhuyyena sattānaṃ iṭṭhe rajjanaṃ, anīṭṭhe dussananti katvā vuttaṃ. Ayoniyomanasikāro hi taṃtaṃārammaṇavasena na katthacipi javananiyamaṃ karotīti vuttaviparītepi ārammaṇe rajjanadussanaṃ sambhavati, tathāpissa rajjanadussanaṃ atthato paṭikkhittamevāti daṭṭhabbaṃ. Asamapekkhaneti asamaṃ ayuttadassane ayoniso sammohapubbakaṃ ārammaṇassa gahaṇe.

309. Pavattanavasenāti uppādanavasena ceva bahulīkaraṇavasena ca. Nissāya ceva āgama cāti āgamaṇaṭṭhānabhūte nissayapaccayabhūte ca katvā. Atikkantāni nāma honti vikkhambhanaena ussārentā samussārentā.

Somanassabhāvasāmaññaṃ gahetvā, “sarikkhakeneva sarikkhakaṃ jahāpetvā”ti vuttaṃ. Idhāpi pahāyakaṃ nāma pahātabbato balavameva, saṃkilesadhammānaṃ balavabhāvato sātisaṃyaṃ pana balavabhāvaṃ sandhāya “idāni balavatā”tiādi vuttaṃ. Balavabhāvato vodānadhammānaṃ adhigamassa adhippetattā hettha nekkhammassitadomanassānampi pahānaṃ jotitaṃ.

Upekkhāya pahāyakabhāvena adhippetattā “upekkhākathā veditabbā”ti vuttaṃ. Jhānassa alābhino ca lābhino ca pakiṇṇakasaṅkhārasammasanaṃ sandhāya, “suddhasaṅkhāre ca pādake katvā”ti. Upekkhāsahagatāti bhāvanāya paṇaṇabhāvaṃ āgama kadāci ajjupekkhanavasenapi hi sammasanaṃ hotīti. Pādakajjhānavasena, sammasitadhammavasena vā āgamanavipassanāya bahulaṃ somanassasahagatabhāvato “vuttāṇagāminī pana vipassanā somanassasahagatāvā”ti niyametvā vuttaṃ. Upekkhāsahagatā hotīti etthāpi eseva nayo. Catutthajjhānādīnīti ādi-saddena arūpajjhānāni saṅgaṇhāti. Purimasadisāvāti purimasadisā eva, upekkhāsahagatā vā hoti somanassasahagatā vāti attho. Idaṃ

sandhāyāti yaṃ catutthajjhānādipādakato eva upekkhāsahagataṃ
vuṭṭhānagāminivipassanaṃ nissāya somanassasahagatāya vipassanāya pahānaṃ,
idaṃ sandhāya. Pahānanti cettha samatikkamalakkhaṇaṃ veditabbaṃ.

Etaṃ visesaṃ vipassanāya āvajjanaṭṭhānabhūtaṃ. Vuṭṭhānagāminiyā āsanne
samāpannajjhānavipassanā pādakajjhānavipassanā, sammasitadhammoti
vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā. Puggalajjhāsayoti pādakajjhānassa
sammasitajjhānassa ca bhede sati paṭipajjanakassa puggalassa, “aho vata mayhaṃ
pañcaṅgikaṃ jhānaṃ bhavēyya caturaṅgika”ntiādinā pubbe pavattaajjhāsayo.
Tesampi vādeti ettha paṭhamatheravāde. Ayameva...pe... niyameti tato tato
dutiyaḍipādakajjhānato uppannassa saṅkhārupekkhāñāṇassa
pādakajjhānātikkantānaṃ aṅgānaṃ asaṃpajjitukāmatā virāgabhāvanābhāvato
itarassa ca atabbhāvato. Eteneva hi paṭhamatheravāde
apādakapaṭhamajjhānapādakamaggā paṭhamajjhānikāva honti, itare ca
dutiyaajjhānikādimaggā pādakajjhānavipassanāniyamehi taṃtaṃjhānikāva. Evaṃ
sesavādesupi vipassanāniyamo yathāsambhavaṃ yojetabbo. Tenāha - “tesampi vāde
ayameva pubbabhāge vuṭṭhānagāminivipassanāya niyametī”ti. Vuttāva, tasmā na
idha vattabbāti adhippāyo.

310. Nānattādi kāmāvacarādikusalādivibhāgato nānāvidhā. Tenāha
“anekappakārā”ti. Nānattasitāti rūpasaddādinānārammaṇanissayā. Ekattā
ekasabhāvā jātibhūmiādivibhāgābhāvato. Ekārammaṇanissitāti ekappakāreneva
ārammaṇe pavattā. Heṭṭhā aññānupekkhā vuttā “bālassa muḥhassā”tiādinā. Upari
chaḷaṅgupekkhā vakkhati “upekkhako viharatī”tiādinā. Dve upekkhā gahitā
dvinnampi ekattā, ekajjhaṃ gahetabbato, nānattasitāya upekkhāya pakāsita bhāvato
ca.

Aññānupekkhā aññā saddādīsu tattha tattheva vijjamānattā. Rūpesūti ca iminā na
kevalaṃ rūpāyatanavisesā eva gahitā, atha kho kaṣiṇarūpānīpīti āha - “rūpe
upekkhābhāvāñca aññā”tiādi. Ekattasitabhāvopi idha
ekattavisayasampayogavaseneva icchito, na ārammaṇavasena cāti dassetuṃ,
“yasmā panā”tiādi vuttaṃ. Tenevāha “tatthā”tiādi. Sampayuttavasenāti
sampayogavasena. Ākāśānañcāyatanaṃ nissayatīti ākāśānañcāyatananissitā,
ākāśānañcāyatanakhandhanissitā. Sesāsupīti viññāṇañcāyatananissitādīsupi.

Arūpāvacaravipassanupekkhāyāti arūpāvacaradhammārammaṇāya
vipassanupekkhāya. Rūpāvacaravipassanupekkhanti etthāpi ese va nayo. Tāya
kāmarūpārūpabhedāya taṇhāya nibbattāti tammayā, tebhūmakadhammā, tesam
bhāvo tammayatā, taṇhā yassa guṇassa vasena atthe saddaniveso, tadabhidhānakoti
āha - “tammayatā nāma taṇhā”ti. Atammayatā tammayatāya paṭipakkhoti katvā.
Vipassanupekkhanti, “yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati upekkhaṃ paṭilabhatī”ti
evamāgataṃ saṅkhāravacinane majjhattabhūtaṃ upekkhaṃ.

311. Yadariyoti ettha da-kāro padasandhikaro, upayogaputhuvacane ca ya-saddoti
dassento, “ye satipaṭṭhāne ariyo”ti āha. Kāmaṃ “ariyo”ti padaṃ sabbesampi
paṭividdhasaccānaṃ sādharmaṇaṃ, vakkhamānassa pana visesassa buddhāveṇīkattā,
“ariyo sammāsambuddho”ti vuttaṃ. Na hi paccekabuddhādīnaṃ ayamānubhāvo
atthi. Tīsu ṭhānesūti na sussūsantīti vā, ekacce na sussūsanti ekacce sussūsantīti vā,
sussūsantīti vā, paṭipannāpaṭipannānaṃ sāvakānaṃ paṭipattisaṅkhātesu tīsu
satipaṭṭhānesu. Satīṃ paṭṭhapentoti paṭighānunayehi anavassutattā

tadubhayanivattattā sabbadā satim upaṭṭhapento. Buddhānameva sā niccam upaṭṭhitasatitā, na itaresam āvenikadhammabhāvato. Ādarena sotumicchā idha sussūsāti tadabhāvaṃ dassento, “saddahitvā sotum na icchanti”ti āha. Na aññāti “na aññāyā”ti vattabbe yakāralopena niddesoti āha “na jānanatthāyā”ti. Satthu ovādassa anādiyanameva vakkamananti āha - “atikkamitvā...pe... maññanti”ti.

Gehassitadomanassavasenāti idam idha paṭikkhipitabbamattadassanapadam daṭṭhabbam. Nekkhammassitadomanassassapi satthu pasaṅgavasena “na ceva attamano hoti”ti attamanapaṭikkhepena anattamanatā vuttā viya hotīti tam paṭisedhento - “appatīto hotīti na evamattho daṭṭhabbo”ti. Tassa setughāto hi tathāgatānam. Yadi evam kasmā attamanatāpaṭikkhepoti āha - “appaṭipannakesu pana anattamanatākāraṇassa abhāvenetaṃ vutta”nti. Paṭighaavassavenāti chahi dvārehi paṭighavissandanena, paṭighappavattiyāti attho. Uppilāvitoti na evamattho daṭṭhabbo uppilāvitattassa bodhimūle eva pahīnattā. Paṭipannakesūti idam adhikāravasena vuttam, appaṭipannakesupi tathāgatassa anattamanatākāraṇam nattheva. Etaṃ vuttanti etaṃ “attamano ceva hoti”tiādivacanam vuttam sāvakānam sammāpaṭipattiyā satthu anavajjāya cittārāadhanāya sambhavato.

312. Damitoti nibbisevanabhāvāpādanena sikkhāpito. Iriyāpathaparivattanavasena aparivattitvā ekadisāya eva sattadisāvidhāvanassa idhādhippetattā sārītānam hatthidammādīnam ekadisādhāvanampi anivattanavaseneva yuttanti āha - “anivattitvā dhāvanto ekaṃyeva disam dhāvati”ti. Kāyena anivattitvāvāti kāyena aparivattitvā eva. Vimokkhavasena attha disā vidhāvati, na puratthimādidisāvasena. Ekappahārenevāti ekañihāreneva, ekasmiṃyeva vā divase ekabhāgena. “Pahāro”ti hi divasassa tatiyo bhāgo vuccati. Vidhāvanañcettha jhānasamāpajjanavasena akalaṅkamappatisātam javanacittapavattanti āha “samāpajjatiyevā”ti. Sesam suviññeyyameva.

Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā

313. Desetabbassa atthassa uddisanam uddeso, vibhajanam vibhaṅgoti āha - “mātikañca vibhajanañcā”ti tuleyyātiādīni cattāri padāni paññāvevacanāni. Atha vā tuleyyāti tulanabhūtāya paññāya tassa dhammassa paggaḥādividhinā parituleyya. Tīreyyāti tīraṇabhūtāya paññāya tattha ñāṇakiriyāsamāpanavasena tīreyya. Pariggaṇheyyāti tathāsamāpanno ānisaṃse assādaādīnave ca vicineyya. Paricchindeyyāti paricchindabhūtena ñāṇena attham paricchinditvā jāneyya. Ārammaṇesūti rūpādiputhuttārammaṇesu. Nikantivasenāti nikāmanavasena apekkhāvasena. Tiṭṭhamānanti pavattamānam. Gocarajjhetteti jhānārammaṇabhūte. Tañhi bhāvanācittanābhībhuyya avissajjitvā gayhamānam ajjhataṃ viya hotīti “gocarajjhata”nti vuccati. Bhāvanam āraddhassa bhikkhuno yadi bhāvanārammaṇe nikanti uppajjeyya, tāya nikantiyā upari bhāvanam vissajjetvā cittasamkocavasena saṇṭhitaṃ nāma, tadabhāvena asaṇṭhitaṃ nāma hotīti, “ajjhataṃ asaṇṭhita”nti vuttanti dassento, “gocarajjhatte nikantivasena asaṇṭhita”nti āha. Tathā hi vakkhati - “nikantivasena hi atitṭhamānam hānabhāgiyam na hoti, visesabhāgiyameva hoti”ti. Aggaḥetvāti rūpādīsu kiñci taṇhādiggāhavasena aggaḥetvā. Tathā aggaḥeneva hi taṇhāparitāsādivasena na paritasseyya. Avasesassa ca dukkhassāti sokādidukkhassa. Avasesassa ca dukkhassāti vā jātijarāmarasīsena vipākadukkhassa gahitattā kilesadukkhassa ceva saṃsāradukkhassa cāti attho.

316. Rūpameva kilesuppattiyā kāraṇabhāvato rūpanimittam. Rāgādivasena taṃ anudhāvātīti rūpanimittānusārī.

318. Nikantivasena asaṇṭhitanti apekkhāvasena saṇṭhitam nikantiṃ pahāya pavattamānam upari visesāvahatoti. Tenāha “nikantivasena hī”tiādi.

320. Aggahetvā aparitassanāti pañcupādānakkhandhe, “etaṃ mamā”tiādinā taṇhādiggāhasena upādiyivā taṇhāparitāsādivasena paritassanā, vuttavipariyāyena aggahetvā aparitassanā veditabbā. Kathaṃ panesā anupādāparitassanā hotīti mahātherassa adhippāyam vivaritam codanam samuṭṭhapeti? Upādātabbassa abhāvato tassa anupādāparitassanābhāve kāraṇavacanam. Yadi hītiādi tassa samatthanam. Upādāparitassanāva assa tathā upādātabbassa tatheva upādinnattā. Evanti niccādiākārena. Upādinnāpīti gahitaparāmaṭṭhāpi. Anupādinnāva honti ayoniso gahitattā, viññūsu nissāya jānitabbattā ca. Diṭṭhivasenāti micchādiṭṭhiyā gahaṇākārahasena, tassa pana ayathābhūtagāhitāya paramatthato ca abhāvato. Atthatoti paramatthato. Anupādāparitassanāyeva nāma hoti upādātabbākārassa abhāvena taṃ anupādiyivā eva paritassanāti katvā.

Parivattatīti na tadeva rūpaṃ aññathā pavattam parivattati, atha kho pakatijahanena sabhāvavigamena nassati bhijjati. Vipariṇatanti aññathattaṃ gataṃ vinaṭṭham. Kammaviññāṇanti abhisankhāravīññāṇam. “Rūpaṃ attā”tiādi micchāgāhasena viññāṇassa rūpabhedena vuttassa bhedānuparivatti hoti. Vipariṇāmaṃ anugantvā viparivattanataṃ ārabha pavattam vipariṇāmānuparivattam; tato samuppannā paritassanā vipariṇāmānuparivattajā paritassanāti dassento āha - “vipariṇāmassa...pe... paritassanā”ti. Akusaladhammasamuppādā cāti, “yaṃ ahu vata me, taṃ vata me natthī”tiādinā pavattā akusalacittuppadadhammā. Khepetvāti pavattitum appadānavasena anuppattinimittatāya khepetvā. Bhayatāsenāti bhāyanavasenapi cittutrāsenā. Taṇhātāsenāti tassanena. Savighātoti cittavighātanavighātena savighāto. Tato eva cetodukkhena sadukkho. Maṇikaraṇḍakasaññāyāti rittakaraṇḍameva maṇiparipuṇṇakaraṇḍoti uppannasaññāya. Aggahetvā paritassanāti gahetabbassa abhāvena gahaṇampi avijjamānapakkhiyamevāti aggahetvā paritassanā nāma hoti.

321. Kammaviññāṇameva natthi sati kammaviññāṇe rūpabhedānuparivatti siyāti kammaviññāṇābhāvadassanamukhena khīṇāsavassa sabbaso kilesābhāvam dasseti. Sesam suviññeyyameva.

Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā

323. Gehassitavasenāti kilesanissitavasena anurodhavasena. Neva ukkhipeyyāti na anuggaṇheyya. Na avakkhipeyyāti gehassitavasena virodhavasena na niggaṇheyya. Anurodhena vinā sampahaṃsanavasena yathābhūtaguṇakathanam nevussādanā vajjābhāvato; tathā virodhena vinā vivecanavasena yathābhūtadosakathanam na apasādanam. Sabhāvamevāti yathābhūtasabhāvameva kassaci puggalassa anādesakaraṇavasena katheyya, seyyathāpi āyasmā subhūtitthero. Vinicchitasukhanti, “ajjhataṃ anavajja”ntiādinā visesato vinicchitasukhāya hoti. Parammukhā avaṇṇanti svāyam rahovādo pesuññūpasamhārahasena pavatto idhādhippetoti āha “pisuṇavācanti attho”ti. Khīṇātīti khīṇo, yo bhāsati, yañca uddissa

bhāsati, dvepi hiṃsati vibādhatīti attho, taṃ khīṇavādaṃ. Svāyaṃ yasmā kilesehi ākiṇṇo saṃkiliṭṭho eva ca hoti, tasmā vuttaṃ - “ākiṇṇaṃ saṃkiliṭṭhaṃ vāca”nti. Tena avasiṭṭhaṃ tividhampi vacīduccaritamāha. Adhiṭṭhahitvāti, “idameva sacca”nti ajjhosāya. Ādāyāti paggayha. Vohareyyāti samudācareyya. Lokasamaññanti lokasaṅketam.

324. Ārammaṇato sampayogato kāmehi paṭisaṃhitattā kāmapaṭisandhi, kāmasukhaṃ. Tenāha “kāmuṇpasamhitena sukhenā”ti. Sadukkhohi vipākadukkhena saṃkilesadukkhena sadukkho. Tathā sapariḷāhoti vipākapariḷāhena ceva kilesapariḷāhena ca sapariḷāho.

326. Vaṭṭato nissarituṃ adativā tattheva sīdāpanato micchāpaṭipadābhāvena satte saṃyojetīti saṃyojanaṃ, visesato bhavasamyojanaṃ taṇhāti āha “taṇhāyetaṃ nāma”nti. Na taṇhāyeva mānādayopi saṃyojanattaṃ sādheti nāma sabbaso saṃyojanato suṭṭhu bandhanato. Tena vuttaṃ - “avijjānīvaraṇānaṃ, bhikkhave, sattānaṃ taṇhāsamyojanāna”nti.

Imaṃ catukkanti, “ye kāmapaṭisandhisukhino somanassānuyogaṃ anuyuttā, ye attakilamathānuyogaṃ anuyuttā”ti evamāgataṃ imaṃ catukkaṃ nissāya. “Etadagge ṭhapito”ti, vatvā taṃ nissāya ṭhapitabhāvaṃ vitthārato dassetuṃ, “bhagavato hī”tiādi vuttaṃ. Ussādanāpasādanā paññāyanti tathāgatena vinetabbapuggalavasena dhammadesanāya pavattetabbato. Ayaṃ puggalo...pe... ācārasampannoti vā natthi paresaṃ anuddesakavasena dhammadesanāya pavattanato.

329. Parammukhā avaṇṇanti nindiyassa dosassa nindanaṃ. Na hi kadāci nindiyopasamāsiyo hoti, taṃ pana kālaṃ ṇatvāva kathetabbanti āha, “yuttapattakālaṃ ṇatvāvā”ti. Khīṇavādepī ese va nayo tassa rahovādena samānayaogakkhamattā.

330. Ghātīyatīti vadhīyati. Saddopi bhijjati nassati, bhedo hotīti attho. Gelaññappattoti khedaṃ parissamaṃ patto. Apalibuddhanti dosehi ananupatitaṃ.

331. Abhinivissa voharatīti evametaṃ, na ito aññathāti taṃ janapadaniruttiṃ abhinivisitvā samudācarati. Atidhāvananti samaññaṃ nāmetaṃ lokasaṅketasiddhā paññattīti paññattimatte aṭṭhatvā paramatthato thāmasā parāmassa voharaṇaṃ.

332. Aparāmasantoti anabhinivisanto samaññāmattatova voharati.

333. Mariyādabhājanīyanti yathāvuttasammāpaṭipadāya micchāpaṭipadāya ca aññamaññaṃ saṅkarabhāvavibhājanaṃ. Raṇanti sattā etehi kandanti akandantāpi kandanakāraṇabhāvatoti raṇā; rāgadosamohā, dasapi vā kilesā, sabbepi vā ekantākusalā, tehi nānappakāradukkhānibbattakehi abhibhūtā sattā kandanti; saha raṇehīti saraṇo. Raṇasaddo vā rāgādireṇūsu niruḷho. Tenāha “saraṇo sakilesa”ti. Pāliyaṃ pana “sadukkho eso dhammo”tiādinā āgatattā kāmasukhānuyogādayopi “saraṇo”ti vuttāti dukkhādīnaṃ raṇabhāvo tannibbattakasabhāvānaṃ akusalānaṃ saraṇatā ca veditabbā. Araṇotiādināṃ padānaṃ vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Vatthum sodhetīti nirodhasamāpajjanena mahapphalabhāvakaraṇena dakkhiṇeyyavatthubhūtaṃ attānaṃ visodheti; nirodhasamāpattiyā vatthuvisodhanaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā vuṭṭhitānaṃ paccekabuddhānaṃ mahākassapattherādīnaṃ dinnadakkhiṇāvisuddhiyā dīpetabbaṃ. Tenāha “tathā hī”tiādi. Tathevāti iminā “piṇḍāya caranto”tiādiṃ upasaṃharati. Mettābhāvanāya

mudubhūtacittabahumānapubbakam dentīti, “subhūtitthero dakkhiṇam visodhetī”ti vuttaṃ. Tena dāyakatopi dakkhiṇāvisuddhiṃ dasseti. Vatthusodhanam pana paṭibhāgato. Evaṃ pana kātuṃ sakkāti sāvakānampi kimevaṃ lahuvuṭṭhānādhiṭṭhānam sāvakesu ciṇṇavasābhāvo sambhavatīti pucchati. Itaro aggasāvakamahāsāvakesu kiṃ vattabbaṃ, pakatisāvakesupi vasippattesu labbhatīti te dassento, “āma sakkā”tiādimāha. Sesam suviññeyyameva.

Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanā

342. Aparikkhīṇāyukam pukkusātikulaputtaṃ uddissa gamananti katvā vuttaṃ “turitagamanacārika”nti. Mama vāsupagamanena tava cittassa aphāsukam anīṭṭhaṃ sace natthi. Soti pubbupagato. Dinnaṃ dinnameva vaṭṭatīti ekavāraṃ dinnaṃ dinnameva yuttaṃ, na puna dātabbanti adhippāyo. Kataṃ katamevāti saṅgahatthaṃ kataṃ anucchavikakammaṃ katameva, na taṃ puna viparivattetabbanti adhippāyo.

Pukkusātimhi ubhayathāpi kulaputtaabhāvo paripuṇṇo evāti āha - “jātikulaputtopi ācārakulaputtopi”ti. Tatrāti tasmīṃ takkasīlato āgamane. Añke nipannadārakam viya janam toseti tuṭṭhiṃ pāpeti. Ratanāni uppajjanti pabbatasamuddādisannissittā paccantadesassa. Dassanīyanti dassaneneva sukhāvahaṃ. Evarūpanti dassanīyam savanīyañca.

Anagghakambale mahagghakambale. Sārakaraṇḍaketi candanasārādisāramayakaraṇḍake. Likhāpetvā ukkirāpetvā. Lākhāya vaṭṭāpetvāti mukhaṃ pidahitvā lākhāparikammaṃ kāretvā.

Anto dussabhaṇḍikam atthīti aññāsi nātigarukabhāvato. Anagghā ahesunti vaṇṇasampattiphassasampattipamāṇamahattadunnimmāpiyatāhi mahagghā ahesum, mahāpuñño rājā tassa atthevāti adhippāyo.

Yadi evaṃ, “kinnu kho pesemī”ti kasmā vīmaṃsam āpajjīti āha - “apica kho panā”tiādi. Soti bimbisāro rājā. Vicinituṃ āraddho ratanassa anekavidhattā uttaruttariñca paṇītatarādibhāvato. Suvaṇṇarajatādīti suvaṇṇarajatapavāḷamaṇimuttāveluriyādi. Indriyabaddhanti cakkhādiindriyapaṭibaddhaṃ. Padesanti guṇavasena ekadesam na pāpuṇāti.

Sāmaṃ saccānam abhisambuddhatāsāmañña, “buddharatanampi duvidha”nti vuttaṃ. Buddharatanasamaṃ ratanam nāma natthi, yasmā pana imasmīṃ loke parasmīṃ vā pana buddhena sadiso na vijjatīti. Paṭhamabodhiyaṃyeva pavattatīti katvā vuttaṃ “ghosopī”tiādi.

Rājā tuṭṭho cintesi, “tattha avijjamānaṃyeva pesetuṃ laddha”nti. Tasmāti yasmā paripuṇṇam ekadivasampi tasmīṃ padese buddhānam āvāsapariggaho natthi, tasmā. Pubbadisāmukhanti pubbadisābhimukhaṃ sīhapañjaraṃ. Tenassa suvibhūtālokaṃ dasseti.

Evaṃ anaññasādhāraṇassa bhagavato īdiso samudāgamoti dassetuṃ, “evaṃ dasa pāramiyo pūretvā”tiādi vuttaṃ. Evaṃ sampannasamudāgamassa tadanurūpā ayaṃ phalasampadāti dassetuṃ, “tusitabhavanato”tiādi vuttaṃ.

Ariyadhammo nāma ariyamaggappadhāno, ariyamaggo ca
sattatiṃsabodhipakkhiyaśaṅgaho, te ca uddesamatteneva gahitāti āha -
“sattatiṃsabodhipakkhiye ekadesena likhitvā”ti. Cūlasīlādīni brahmajāle
āgatanayena veditabbāni. Chadvārasaṃvaraṃ satisampajaññanti manacchatṭhānaṃ
dvārānaṃ saṃvaraṇavasena sattatṭhānikaṃ satisampajaññaṃ. Dvādasappabhedam
cīvarādicatuppaccayasantosam. Araññarukkhamūlādīnañca vibhaṅgaṃ
bhāvanānukūlaṃ senāsanaṃ. “Abhijjhaṃ loke pahāyā”tiādīnā vuttaṃ
nīvaraṇappahānaṃ. Parikammanti kasiṇādiparikammaṃ. Pāliyaṃ āgatanayena
atṭhatīsa kammaṭṭhānāni. Visuddhipaṭipāṭiyā yāva āsavakkhayā imaṃ paṭipattiṃ
ekadesena likhi. Soḷasavidhanti soḷasavidhabhāvanāya payogaṃ.

Kilañjamayeti nānāvidhabhittivibhatte saṅhasukhumaratanaparisiḃbite
kilañjamayasamugge. Bahi vatthena veṭhetvāti paṭhamam sukhumakambalena
veṭhetvā paṭipāṭiyā tettiṃsāya samuggesu pakkhipitvā tato bahi sukhumavatthena
veṭhetvā chādetvā. Tiṇagacchapahānasamajjanādīnā sodhitamattakameva hotu,
kadalipuṇṇaghaṭaṭhapanadhajapaṭākussāpanādialaṅkaraṇena mā niṭṭhāpethāti attho.
Rājānubhāvena paṭiyādethāti mama rājānurūpaṃ sajjetha, alaṅkarothāti attho.
Antarabhogikānanti anuyuttarājamahāmattānaṃ. Javanadūteti khippaṃ
gacchantakadūtapurise. Tālehi saha avacarantīti tālāvacarā.

Rañña paṇṇākāraṃ uddissa katapūjāsakkārassa amaccato sutattā paṇṇākāraṃ
uccatṭhāne ṭhapetvā sayam nīcāsane nisinno. Nāyaṃ aññaṃ ratanassa bhavissatīti
ayaṃ parihāro aññaṃ maṇimuttādibhedassa ratanassa na bhavissati maṇimuttādīhi
abhisaṅkhatattā. Balavasomanassaṃ uppajji ciratanakālaṃ buddhasāsane
bhāvitabhāvanatāya vāsītavāsanatāya ghaṭe dīpo viya abbhantare eva
samujjalamānaparipakkatīhetukabhāvato.

Dhāremīti icchāmi, gaṇhāmīti attho. Dvejjhavadananti dveḷḷhakabhāvo. Antaram
karotīti dvinnam pādānaṃ antaram taṃ lekhaṃ karoti, ekena pādēna atikkamīti
attho. Tassā gatamaggenāti tāya deviyā vivaṭṭamānāya nāsītāya gatamaggēna. Taṃ
pana lekhamti pukkusātīnā katalekhaṃ. Paṇṇacchattakanti tālapattamuṭṭhiṃ.

Satthugāravenāti satthari uppannapasādapemabahumānasambhavena. Tadā
satthāraṃyeva manasi katvā tanninnabhāvena gacchanto, “pucchissāmi”tipi cittaṃ
na uppādesi, “ettha nu kho satthā vasatī”ti parivittakasseva abhāvato; rājagahaṃ
pana patvā rañño pesitasāsanavasena tattha ca vihārassa bahubhāvato satthā
kahaṃ vasatīti pucchi. Satthu ekakasseva nikkhamanaṃ pañcacattālīsa yojanāni
padasā gamanañca dhammapūjāvasena katanti daṭṭhabbaṃ. Dhammapūjāya ca
buddhānaṃ āciṇṇabhāvo heṭṭhā vitthāritoyeva. Buddhasobhaṃ pana paṭicchādetvā
aññātakavesena tattha gamanaṃ tassa kulaputtassa vissatthavasena
maggadarathapaṭipassambhanatthaṃ. Appaṭipassaddhamaggadaratho hi
dhammadesanāya bhājanaṃ na hotīti. Tathāhi vakkhati, “nanu ca bhagavā”tiādi.

Urudhanti visālanti keci. Atirekatiyojanasatantiādīnā anvayato byatirekato ca
maccheravinayane sabrahmacārīnaṃ ovādadānaṃ. Accantasukhumālotiādīnā satthu
dhammagāravena saddhiṃ kulaputtassapi dhammagāravaṃ saṃsandati sametīti
dasseti. Tena bhagavato katassa paccuggamanassa ṭhānagatabhāvaṃ vibhāvento
aññesampi bhabbarūpānaṃ kulaputtānaṃ yathārahaṃ saṅgaho kātābboti dasseti.

Brahmalokappamāṇanti uccabhāvena. Ānubhāvenāti iddhānubhāvena yathā so
sotapathaṃ na upagacchati, evaṃ vūpasametum sakkoti. Avibbhantanti

vibbhamarahitaṃ nilloluppaṃ. “Bhāvanapuṃsakaṃ paneta”nti vatvā tassa vivaraṇatthaṃ, “pāsādikena iriyāpathenā”ti vuttaṃ. Itthambhūtalakkhaṇe etaṃ karaṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenāha “yathā iriyato”tiādi. Amanāpo hoti passantānaṃ. Sīhaseyyāya nipannassapi hi ekacce sarīrāvayavā adhokhittavikkhittā viya dissanti. Kaṭiyaṃ dvinnaṃ ūrusandhīnaṃ dvinnañca jāṇusandhīnaṃ vasena catusandhikapallaṅkaṃ. Na patiṭṭhātīti nappavattati, “kaṃsi tva”ntiādinā apucchite kathāpavatti eva na hoti. Appatiṭṭhitāya kathāya na sañjāyatīti tathā pana pucchāvasena kathāya appavattitāya upari dhammakathā na sañjāyati na uppajjati. Itīti tasmā. Kathāpatiṭṭhāpanatthaṃ kathāpavattanatthaṃ kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ vā pucchi.

Sabhāvameva kathetīti attano bhagavato adiṭṭhapubbattā “adiṭṭhapubbakaṃ kathamaṃ jāneyya”nti sabhāvameva kevalaṃ attano ajjhāsayameva katheti; na pana sadevakassa lokassa supākaṭaṃ sabhāvasiddhaṃ buddharūpakāyasabhāvaṃ. Atha vā sabhāvameva kathetīti “idameva”nti jānantopi tadā bhagavato ruciya tathāpavattamānaṃ rūpakāyasabhāvameva katheti appavikkhambhanti adhippāyo. Tenāha - “tathā hi na”ntiādi, vipassanālakkhaṇameva paṭipadanti adhippāyo.

343. “Pubbabhāgapaṭipadaṃ akathetvā”ti vatvā pubbabhāgapaṭipadāya akathane kāraṇaṃ pubbabhāgapaṭipadañca sarūpato dassetuṃ, “yassa hī”tiādi vuttaṃ. Aparisuddhāyapi pubbabhāgapaṭipadāya vipassanā tathā na kiccakārī, pageva avijjamānāyāti, “yassa hi...pe... aparisuddhā hoti”cceva vuttaṃ. Pubbabhāgapaṭipadā ca nāma saṅkhepato pannarasa caraṇadhammāti āha - “sīlasaṃvaraṃ...pe... imaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ ācikkhatī”ti. Yānakiccaṃ sādheti maggagamanena akilantabhāvasādhanattā. Cirakālaṃ paribhāvitāya paripakkagatāya hetusampadāya upaṭṭhāpitaṃ sāmaṇerasīlampi paripuṇṇaṃ akhaṇḍādibhāvappattiyā, yaṃ pubbahetuttā “sīla”nti vuccati.

Dhātuyo paramatthato vijjamānā, paññattimattho puriso avijjamāno. Atha kasmā bhagavā arahattassa padaṭṭhānabhūtaṃ vipassanaṃ kathento “chadhāturo”ti avijjamānappadhānaṃ desanaṃ ārabhīti āha - “bhagavā hī”tiādi. Katthaci “tevijjo chaḷabhiñño”tiādīsu vijjamānena avijjamānaṃ dasseti. Katthaci - “itthirūpaṃ, bhikkhave, purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī”tiādīsu avijjamānena vijjamānaṃ dasseti. Katthaci “cakkhuvīññāṇaṃ sotavīññāṇa”ntiādīsu vijjamānena vijjamānaṃ dasseti. Katthaci - “khattiyakumāro brāhmaṇakaññāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappetī”tiādīsu avijjamānena avijjamānaṃ dasseti. Idha pana vijjamānena avijjamānaṃ dasseti. “Chadhāturo”ti hi samāsatto avijjamāno puggalavisayattā, tassa padassa avayavattho pana appadhānattho vijjamāno, so saddakkamena appadhānopi atthakkamena padhānoti āha - “vijjamānena avijjamānaṃ dassento”ti. Puggalādhiṭṭhānāyettha desanāya kāraṇaṃ dassetuṃ, “sace hī”tiādi vuttaṃ. Upaṭṭhāpeyyāti - “dhātuyo”icceva kulaputtassa cittaṃ niveseyya tathā sañjāneyya, evaṃ dhammaṃ deseyyāti attho. Sandehaṃ kareyyāti asati purise ko karoti? Ko paṭisaṃvedeti, dhātuyo evāti kiṃ nu kho idaṃ, kathaṃ nu kho idanti saṃsayamaṃ uppādeyya? Sammohaṃ āpajjeyyāti caturaṅgasamannāgate andhakāre vattamānaṃ viya desiyamāne atthe sammohaṃ āpajjeyya. Tathābhūto ca desanāya abhājanabhūtattā desanaṃ sampācicchituṃ na sakkuṇeyya. Evamāhāti evaṃ “chadhāturo”ti āha.

Yaṃ tvaṃ purisoti sañjānāsīti yaṃ rūpārūpadhammasamūhaṃ pabandhavasena pavattamānaṃ adhiṭṭhānavisesavisitṭhaṃ - “puriso satto itthī”tiādinā tvaṃ sañjānāsi, so chadhāturo. Santesupi chadhātuvinimuttesu dhātvantaresu sukhāvaggahaṇatthaṃ tathā vuttaṃ taggahaṇeneva ca tesam gaheṭṭabbato, svāyamattho heṭṭhā dassito eva. Sesapadesūti “chaphassāyatano”tiādipadesupi. Cattāri adhiṭṭhānāni catasso patiṭṭhā etassāti caturādhiṭṭhāno, adhiṭṭṭhati patiṭṭhahati etenāti adhiṭṭhānaṃ, yesu patiṭṭhāya uttamatthaṃ arahattaṃ adhigacchati, tesam paññādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tenāha “svāyaṃ bhikkhū”tiādi. Ettoti vaṭṭato. Vivaṭṭitvāti vinivaṭṭitvā apasakkitvā. Ettoti vā etehi chadhātuādīhi. Ettha hi niviṭṭhassa āyattassa uttamāya siddhiyā asambhavoti. Patiṭṭhitanti ariyamaggādhigamavasena suppatiṭṭhitaṃ. Evañhi sabbaso paṭipakkhasamucchinnaṃ tattha patiṭṭhito hoti. Maññassavā nappavattantīti chahiṃ dvārehi pavattamānasotāya maggena visositāya sabbaso vigatāya sabbaso vicchedappattiyā na sandanti. Tenāha “nappavattantī”ti. Yasmā māne sabbaso samucchinne asamucchinno anupasanto kilesa nāma natthi, tasmā āha - “muni santoti vuccatī”ti rāgaggiādīnaṃ nibbānena nibbuto.

Paññaṃ nappamajjeyyāti, “divasaṃ caṅkamaṃ nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetī”tiādinayappavattāya appamādapattiyā samādhivipassanāpaññaṃ nappamajjeyya. Etena pubbabhāgiyaṃ samathavipassanābhāvanamāha. Saccamanurakkheyyāti saccānurakkhanāpadesena sīlavisodhanamāha; sacce ṭhito samādinnaṃ avikopetvā paripūrento samādhisaṃvattaniyataṃ karoti. Tenāha “vacīsaccaṃ rakkheyyā”ti. Kilesapariccāgaṃ brūheyyāti tadaṅgādivasena kilesānaṃ pariccajanavidhiṃ vaḍḍheyya. Kilesavūpasamaṃ sikkheyyāti yathā te kilesā tadaṅgādivasena pariccattā yathāsamudācārappavattiyā santāne pariḷāhaṃ na janenti; evaṃ kilesānaṃ vūpasamaṃ vidhiṃ sikkheyya paññādhiṭṭhānādīnanti lokuttarānaṃ paññādhiṭṭhānādīnaṃ. Adhigamatthāyāti paṭilābhatthāya.

347. Pubbe vuttānanti, “caturādhiṭṭhāno, yathā ṭhitaṃ maññassavā nappavattantī”ti evaṃ pubbe vuttānaṃ.

348. Vattabbaṃ bhavēyyāti niddesavasena vattabbaṃ bhaveyya. Ādīhīti evamādīhi. Kiccaṃ natthi kiccābhāvato. Uppaṭipāṭidhātukanti ayathānupubbikaṃ. Yathādharmavasenevāti desetabbadhammānaṃ yathāsabhāveneva. Sappāyaṃ dhutaṅganti attano kilesaniggaṇhanayoggaṃ dhutaṅgaṃ. Cittarucitanti attano cittapakatiyā ācariyehi virocetabbaṃ, cariyānukūlanti attho. Hatthipadopamasuttādīsūti ādi-saddena visuddhimaggadhātuvibhaṅgādiṃ saṅgaṇhāti.

354. Ayampetthāti pi-saddo sampiṇḍanattho. Tena “athāparaṃ upekkhāyeva avasissatī”ti uparidesanaṃ sampiṇḍeti. Sopi hi pāṭiyekko anusandhīti. Nanu cāyaṃ yathāuddiṭṭhāya viññāṇadhātuyā niddesopi bhavissatīti yathānusandhinayo vijjatīti? Na, viññāṇadhātuniddesanaṃ desanāya appavattattā tenāha “heṭṭhato”tiādi. Yaṃ vā panātiādinā pana desanāya sānusandhitaṃ vibhāveti. Na hi buddhā bhagavanto ananusandhikaṃ desanaṃ desenti. Āgamanīyavipassanāvasenāti yassā pubbe pavattattā āgamanīyattāhāne ṭhitā vipassanā, tassā vasena. Kammakāraṇaviññāṇanti “netam mama nesohamasmi, na meso attā”ti evaṃ vipassanākiccakāraṇaṃ vipassanāsahitaṃ viññāṇaṃ. Viññāṇadhātuvasenāti yathāuddiṭṭhāya viññāṇadhātuyā bhājanavasena. Satthu kathanatthāyāti satthārā uddesameva katvā ṭhapitattā niddesavasena kathanatthāya. Akathitabhāvo eva hissa avasiṭṭhatā kathanatthāya

paṭivijjhanatthāya ca. Paṭipakkhavigamena tassa cittassa parisuddhatāti āha “nirupakkilesa”nti. Upakkilesānaṃ pana pahīnabhāvato pariyodātaṃ. Samudayavasena udayadassanatthañceva paccayanirodhavasena atthaṅgamadassanatthañca. Kāraṇabhāvena sukhāya vedanāya hitanti sukhavedaniyaṃ. Tenāha “sukhavedanāya paccayabhūta”nti.

360. Rūpakammaṭṭhānampi catudhātuvavatthānavasena, arūpakammaṭṭhānampi sukhadukkhavedanāmukhena paṇaṃ jātaṃ.

Satthu kathanatthaṃyeva avasissatīti, “kulaputtassa paṭivijjhanattha”nti vuttamevatthaṃ nisedheti, tasmā vuttamevatthaṃ samatthetum, “imasmim̐ hī”tiādi vuttaṃ. Kulaputtassa rūpāvacarajjhāneti kulaputtena adhigatarūpāvacarajjhāne. Tenāha - “bhikkhu paṇaṃ tava idaṃ rūpāvacaracattutthajjhāna”nti. Yaṃ kiñci suvaṇṇatāpanayogyāṃ aṅgārabhājanāṃ idha “ukkā”ti adhippetanti āha “aṅgārapalla”nti. Sajjeyyāti yathā tattha pakkhittasuvaṇṇaṃ tappati, evaṃ paṭiyādiyeyya. Nīhaṭadosanti vigatībhūtakāḷakaṃ. Apanītakasāvanti apagatasukhumakāḷakaṃ.

Ariyamagge paṭiṭṭhāpetukāmena nāma sabbasmimpi lokiyadhamme virajjanatthāya dhammo kathetabboti adhippāyena, “kasmā panā”tiādinā codanā katā. Vineyyadamanakusalena bhagavatā veneyyajjhāsayavasena tāva cattutthajjhānupekkhāya vaṇṇo kathitoti tassa parihāraṃ vadanto, “kulaputtassā”tiādimāha.

361. Tadanudhammanti tassa arūpāvacarassa kusalassa anurūpadhammaṃ, yāya paṭipadāya tassa adhigamo hoti, tassa pubbabhāgapāṭipadanti attho. Tenāha “rūpāvacarajjhāna”nti. Taggahaṇāti tassa gahaṇena tassā paṭipattiyā paṭipajjamānena. Ito uttarinti “viññāṇaṃcāyatana”ntiādīsu.

362. Tassevāti arūpāvacarajjhānassa. Etaṃ pana savipākaṃ arūpāvacarajjhānaṃ samecca sambhuyya paccayehi katattā saṅkhatāṃ. Pakappitanti paccayavasena savihitaṃ. Āyūhitanti sampiṇḍitaṃ. Karontena karīyatīti paṭipajjanakena paṭipajjīyati saṅkharīyati. Nibbānaṃ viya na niccaṃ na sassataṃ. Atha kho khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvatāya tāvakālikaṃ. Tato eva cavanādisabhāvanti sabbametaṃ rūpāvacaradhammesu ādīnavavibhāvanaṃ. Dukkhe paṭiṭṭhitanti saṅkhāradukkhe paṭiṭṭhitaṃ. Atāṇanti cavanasabhāvaditāya tāṇarahitaṃ. Aleṇanti tato arakkhattā līyanatṭhānarahitaṃ. Asaraṇanti appaṭisaraṇaṃ. Asaraṇībhūtanti sabbakālampi appaṭisaraṇaṃ.

Samattapattavise khandhādīsu gahite duttikicchā siyāti, “khandhaṃ vā sīsaṃ vā gahetum adatvā”ti vuttaṃ. Evamevāti etthāyaṃ upamāsaṃsandanā - cheko bhisakko viya sammāsambuddho. Visavikāro viya kilesadukkhānubandho, bhisakkassa viyaṃ ṭhānato cāvetvā upari āropanaṃ viya bhagavato desanānubhāvena kulaputtassa kāmabhāve nikantiṃ pariyādāya arūpajjhāne bhavanaṃ. Bhisakkassa viyaṃ otāretvā pathaviyaṃ pātanaṃ viya kulaputtassa orambhāgiyakilesadukkhāpanayaṃ.

Asampattassāti arūpāvacarajjhānaṃ anadhigatassa. Appaṭiladdhassevāti tassa vevacanaṃ. Sabbametanti “aniccaṃ adhuva”ntiādinā vitthārato vuttaṃ sabbametaṃ ādīnavaṃ. Ekapadeneva “saṅkhatameta”nti kathesi saṅkhatapadeneva tassa atthassa anavasesato pariyādinattā.

Nāyūhatīti bhavakāraṇacetanāvasena byāpāraṃ na samūheti na sampiṇḍeti. Tenāha - “na rāsiṃ karotī”ti. Abhisañkharaṇaṃ nāma cetanābyāpāroti āha - “na abhisāñcetayati”ti. Taṃ pana phaluppādanasamatthātāya phalena kappananti āha “na kappeti”ti. Sace abhisāñkhāracetanā uḷārā, phalamahattasañkhātāya vuḍḍhiyā hoti, anuḷārā ca avuḍḍhiyāti āha - “vuḍḍhiyā vā parihāniyā vā”ti. Buddhavisaye ṭhatvāti bhagavā attano buddhasubuddhatāya sīhasamānavuttitāya ca desanaṃ ukkaṃsato sāvakehi pattabbaṃ visesaṃ anavasesento tathā vadati, na sāvakavisayaṃ atikkamitvā attano buddhavisayameva desento. Tenāha - “arahattanikūṭaṃ gaṇhī”ti. Yadi kulaputto attano...pe... paṭivijjhi, atha kasmā bhagavā desanāya arahattanikūṭaṃ gaṇhīti āha “yathā nāmā”tiādi.

Ito pubbeti ito anāgāmiphalaḍḍhigamato uttari upari. Assāti kulaputtassa. Kathentassa bhagavato dhamme neva kaṅkhā na vimati paṭhamamaggeneva kaṅkhāya samucchinnattā. Ekaccesu ṭhānesūti tathā vineyyaṭṭhānesu. Tathā hi ayampi kulaputto anāgāmiphalaṃ patvā bhagavantaṃ sañjāni. Tena vuttaṃ “yato anenā”tiādi.

363. Anajjhositāti anajjhosanīyāti ayamatthoti āha - “gilitvā pariniṭṭhāpetvā gahetuṃ na yuttā”ti.

364. Rāgo va anusayo rāgānusayo, so ca paccayasamavāye uppajjanārahoti vattabbaṃ labhatīti vuttaṃ - “sukhavedanaṃ ārabba rāgānusayo uppajjeyyā”ti. Na pana tassa uppādanaṃ atthi khaṇattayasamāyogāsambhavato. Esa nayo sesesupi. Itaranti adukkhamasukhavedanaṃ. Viśaṃyuttoti kenaci saññojanena asaṃyuttatāya eva niyatavippayutto. Kāyassa koṭi paramo anto etassāti kāyakoṭikaṃ. Dutiyapadeti “jīvitapariyantika”nti imasmiṃ pade. Visevanassāti upādānassa. Sītibhavissantīti padassa “nirujjhissantī”ti attho vutto, kathaṃ pana vedayitānaṃ dvādasasu āyatanesu nirujjhanaṃ sītibhāvappattīti codanaṃ sandhāyāha - “kilesā hī”tiādi. Samudayapaññenāti mahāsatipaṭṭhāne samudayasaccaṇirodhapaññena. Nanu sabbaso kilesapariḷāhavigame sītibhāvo nāma vedanānirodhamattena adhippeto; tena idha vedayitāni vuttāni, na kilesāti vedayitānaṃ accantanirodhasañkhāto sītibhāvopi kilesasamucchedenevāti āha “vedayitānipī”tiādi.

365. Idaṃ opammasaṃsandananti ettha saññojanā dīpasikhā viya, adhiṭṭhānakapallikā viya vedanāya nissayabhūtā cattāro khandhā, telaṃ viya kilesā, vaṭṭi viya kammavaṭṭaṃ, upaharaṇakapuriso viya vaṭṭagāmī puthujjano, tassa sīsacchedakapuriso viya arahattamaggo santānassa samucchedakaraṇato, anāhārāya dīpasikhāya nibbāyanaṃ viya kammakilesānaṃ anantarapaccayato anāhārāya vedanāya anupādisesavasena nibbāyanaṃ.

Ādimhi samādhivipassanāpaññāhīti pubbabhāgapaṭipadābhūtā tayā paṇḍasamādhito arahattassa padaṭṭhānabhūtavipassanāpaññāto ca. Uttaritarāti visiṭṭhatarā. Evaṃ samannāgatoti ettha evaṃ-saddo idaṃsaddatthavacanoti āha - “iminā uttamaṇa arahattaphalapaññādhīṭṭhānenā”ti. Sabbhaṃ vaṭṭadukkhaṃ khepetīti sabbadukkhaḍḍhaya, aggamaṃ, taṃpariyāpannatāya tattha ñāṇanti āha - “sabbadukkhaḍḍhaya ñāṇaṃ nāma arahattamagge ñāṇa”nti. Arahattaphale ñāṇaṃ adhippettaṃ vuttanayena sabbadukkhaḍḍhaya sante tannimittaṃ vā uppannañāṇanti katvā. Tassāti, “evaṃ samannāgato bhikkhu iminā paramena paññādhīṭṭhānena samannāgato hotī”ti vuttabhikkhuno.

366. Hīti yasmā. Vimuttīti arahattaphalavimutti, tasmā sabbadukkhakkhaye ñāṇanti arahattaphalañāṇaṃ adhippetam. Saccanti paramatthasaccaṃ nibbānaṃ, na maggasaccaṃ. Kāmaṃ arahattaphalavimutti paṭipakkhehi akopaniyatāya akuppā, “sacce t̥hitā”ti pana vacanato, “akuppārammaṇakaraṇena akuppāti vuttā”ti āha. Vitathanti nattham, jarāya maraṇena ca vipariṇāmetabbatāya yādisaṃ uppādāvatthāya jātaṃ, tato aññādisanti attho. Tathā hi taṃ jarāmarāṇehi parimusitabbarūpatāya “musā”ti vuttaṃ. Tenāha - “mosadhammanti nassanasabhāva”nti. Taṃ avitathanti taṃ vuttanayena avitathaṃ nāma, taṃ sabhāvo sabbakālaṃ teneva labbhanato. Samathavipassanāvasena vacīsaccatoti samathavipassanāvasena yaṃ visuddhimattaṃ vacīsaccaṃ, tato. Dukkhasaccasamudayasaccehi tacchavipallāsabhūtasabhāvehi. Iti nesaṃ yathāsakaṃ sabhāvena avitathabhāve amosadhammatāya tehipi avitathabhāvā paramatthasaccaṃ nibbānameva uttaritaraṃ. Tasmāti nibbānasseva uttaritarabhāvato.

367. Upadhīyati ettha dukkhanti upadhī, khandhā kāmagaṇā ca. Upadahanti dukkhanti upadhī, kilesābhisaṅkhārā. Paripūrā gahitā parāmatthāti pariyattabhāvena taṇhāya gahitā diṭṭhiyā parāmatthā. Samathavipassanāvasena kilesapariccāgatoti vikkhambhanavasena tadaṅgappahānavasena ca kilesānaṃ pariccajanato. Uttaritaro visiṭṭhatarassa pahānappakārassa abhāvato.

368. Āghātakaraṇavasenāti cetasikāghātassa uppajjanavasena. Byāpajjanavasenāti cittassa vipattibhāvavasena. Sampadussanavasenāti sabbaso dussanavasena. Tīhi padehi yadi arahattamaggena kilesānaṃ pariccāgo cāgādhiṭṭhānaṃ, arahattamaggeneva nesaṃ vūpasamo upasamādhīṭṭhānaṃ hotīti dasseti. Ettha visesena pariccāgo sampajhanaṃ anuppattidhammatāpādanaṃ cāgo, tathā pana pariccāgena yo so nesaṃ tadā vūpasantatāya abhāvo, ayaṃ upasamoti ayametesam viseso.

369. Maññitanti maññanā, “etaṃ mamā”tiādinā kappanāti attho. Avijjāvibandhanatanhāgāhādīnaṃ sādharmaṇabhāvato ayamahanti ettha ahanti diṭṭhimaññanādassanaṃ, sā pana diṭṭhi mānamaññanāya attaniyagāhavasena hotīti sveva “aya”nti iminā gahitoti āha - “ayamahanti ekaṃ taṇhāmaññītameva vaṭṭatī”ti. Ābādhaṭṭhenāti paṭipīlanaṭṭhena. Maññanāvasena hi sattānaṃ tathā hoti. Antodosatṭhenāti abbhantaraduṭṭhabhāvena. Maññanādūsitattā hi sattānaṃ attabhāvo dukkhatāmūlayatto, kilesāsucipaggharaṇato uppādanīrodhabhaṅgehi uddhamuddhaṃ pakkapabhinno hotīti phalūpacārena “maññītaṃ gaṇḍo”ti vutto. Anupaviṭṭhaṭṭhenāti anupavisitvā hadayaamāhacca adhiṭṭhānena. Maññītañhi pīlājananato antotudanato duruddharaṇato sallam. Khīṇāsavamuni sabbaso kilesānaṃ santattā, tato eva pariḷāhānaṃ parinibbutattā vūpasantattā santo upasanto nibbutoti vuccati. Yattha t̥hitanti yasmiṃ asekkhabhūmiyaṃ t̥hitaṃ. Yadi bhagavā attano desanāñāṇanurūpaṃ desanaṃ pavattāpeyya, mahāpathaviṃ pattharantassa viya, ākāsaṃ pasārentassa viya, anantāparimeyyalokadhātuyo paṭicca tesam t̥hitākāraṃ anuppūraṃ vicinantassa viya desanā pariyosānaṃ na gaccheyya. Yasmā panassa vineyyajjhāsayanurūpameva desanā pavatti, na tato paraṃ aṇumattampi vaḍḍhati. Tasmā vuttaṃ - “sabbāpi dhammadesanā saṃkhittāva, vitthāradesanā nāma natthī”ti. Nanu sattapakaraṇadesanā vitthārakathāti? Na sāpi vitthārakathāti āha - “samantapaṭṭhānakathāpi saṃkhittāyevā”ti. Sannipatitadevaparīsāya ajjhāsayanurūpameva hi tassāpi pavatti,

na satthudesanāññānūrūpanti. Yathānusandhiṃ pāpesi yathāuddiṭṭhe anupubbena anavasesato vibhajanavasena desanāya niṭṭhāpitattā. Vipañcitaññū...pe... kathesi nātisaṅkhepavittahārasena desitattā.

370. Atṭhannaṃ parikkhārānanti nayidamanavasesapariyādānaṃ, lakkhaṇavacanāṃ panetaṃ, aññatarassāti vacanaseso. Tathā hi, “mayhaṃ iddhimayaparikkhāralābhāya paccayo hotū”ti patthanaṃ patṭhapetvā pattacīvaraṃ, pattaṃ, cīvameva vā dinne carimabhava iddhimayaparikkhāro nibbattatīti vadanti. Adinnattāti kecivādo, tenāha “kulaputto”tiādi. Okāsābhāvatoti upasampadālakkhaṇassa asambhavato. Tenāha - “kulaputtassa āyuparikkhīṇa”nti. Udakatittha...pe... āraddho paramappicchabhāvato.

Vibbhantāti bhantacittā. Siṅgena vijjhitvā ghātesī purimajātibaddhāghātātāyāti vadanti.

Mānusaṃ yoganti manussattabhāvaṃ. Attabhāvo hi yujjati kammakilesehīti “yogo”ti vuccati. Upaccagunti upagacchiṃsu. Upakotiādi tesāṃ nāmāni.

Gandhakaṭṭhehīti candanāgarusaḷaladevadāruādīhi gandhadārūhi. Sesāṃ suviññeyyameva.

Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsānā samattā.

11. Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā

371. Ācikkhanāti - “idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca”nti ādito kathanaṃ. Desanāti tasseva atthassa atisaṃjjanāṃ pabodhanaṃ. Paññāpanāti pakārehi ñāpanā, sā pana yasmā itthamidanti veneyyānaṃ paccakkhato dassanā, tesāṃ vā santāne patiṭṭhāpanā hoti, tasmā āha - “dukkhasaccādīnaṃ ṭhapanā”ti. Patṭhapanāti patiṭṭhāpanā. Yasmā patṭhapiyamānasabhāvā desanā bhājanaṃ upagacchantī viya hoti, tasmā vuttaṃ - “paññāpanā”ti, jānāpanāti attho. Vivaṭakaraṇāti desiyamānassa atthassa vivaṭabhāvakaraṇaṃ. Vibhāgakiriyāti yathāvuttassa atthavibhāgassa vitthārakaraṇaṃ. Pākaṭabhāvakaraṇanti agambhīrabhāvāpādanaṃ. Aparo nayo - catusaccasaññitassa atthassa paccekāṃ sarūpato dassanavasena idanti ādito sikkhāpanaṃ kathanaṃ ācikkhanā, evaṃ parasantāne pabodhanavasena pavattāpanā desanā, evaṃ vineyyānaṃ cittaaparitosajananena tesāṃ buddhiparipācanaṃ “paññāpanā”ti vuccati. Evaṃ paññāpentī ca sā desiyamānaṃ atthaṃ veneyyasantāne pakārato ṭhapeti patiṭṭhapetīti “patṭhapanā”ti vuccati. Pakārato ṭhapentī pana saṃkhittassa vitthārato paṭivuttassa punābhīdhānato “vivaraṇā”ti, tassevatthassa vibhāgakaraṇato “vibhajanā”ti, vuttassa vitthārenābhīdhānato vibhattassa hetudāharaṇadassanato, “uttānīkamma”nti vuccati. Tenāha - “pākaṭabhāvakaraṇa”nti, hetūpamāvasenatthassa pākaṭabhāvakaraṇatoti attho.

Anuggāhakāti anuggaṇhanakāmā. Svāyamanuggaho saṅgahavatthuvaseṇa pākaṭo hotīti āha “āmisasaṅgahenā”tiādi. Janetā janettīti āha “janikā mātā”ti. Vuddhiṃ parisāṃ āpādetīti āpādetā. Tenāha “pošetā”ti. Idāni dvinnaṃ mahātherānaṃ yathākkamaṃ sabrahmacārīnaṃ bhagavatā vuttehi janikaposikamātutṭhānīyehi saṅgāhakataṃ vitthārato dassetuṃ, “janikamātā hī”tiādi vuttaṃ. Paratoghosena vināpi uparimaggādhiḡamo hotīti “paccattapurisakārenā”ti vuttaṃ. Paṭhamamaggo

eva hi sāvakaṇaṃ ekantato ghoṣāpekkhoti. Pāṭṭesupīti pi-saddena pageva appāṭṭesūti dasseti. Bhavassa appamattakatā nāma ittarakālatāyāti āha “accharāsaṅghātamattampī”ti. Janetāti janako, therō pana ariyāya janayitā. Āpādetāti vaḍḍhetā paribrūhetā. Purimasmiṃ saccadvaye sammāsaṅgahaṇaṃ lokiyattā tassa, itarasmīṃ tassa aggahaṇaṃ lokuttarattā.

Kāmehi nikkhanto saṅkappo nekkhammasaṅkappo. Svāyamaṃ tato nikkhamanatto tesāṃ paṭipakkhabhāvato tehi viśaṃsaggato virajjanato samucchindanato sabbaso vivittabhāvato ca hotīti dassetuṃ, “kāmapaccanīkaṭṭhenā”tiādi vuttaṃ. Tattha kāmapadaghatanti yathā kāmo padaṃ patiṭṭhaṃ na labhati, evaṃ hananaṃ, kāmasamucchedanti attho. Kāmehi sabbaso vivittattā kāmavivitto, ariyamaggo, tassa anto, ariyaphalaṃ, tasmīṃ kāmavivittante. Eśeva nayoti iminā “byāpādapaccanīkaṭṭhenā”tiādiyojanaṃ atidisati. Sabbe cete nekkhammasaṅkappādayo nānācittesu labbhantiyojanā. Yadi ekacitte labbhanti, kathaṃ tividhamicchāsaṅkappānaṃ samugghātoti āha “tatra hī”tiādi. Na nānā labbhanti iminā tividhakkiccarītaṃ sammāsaṅkappassa dasseti. Kiccavasena hi tassa nāma lābho. Sammāvacādinampi maggakkhaṇe ekacitte labbhamānānampi catukiccarītāya catubbidhanāmāditā vedittabbā. Sesāṃ suviññeyyameva.

Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

12. Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā

376. Mahāpajāpatigotamīti ettha gotamīti tassa gotamagottato āgataṃ nāmaṃ, mahāpajāpati pana guṇato. Taṃ vivarituṃ, “nāmakaraṇadvase paṇassā”tiādi vuttaṃ. Mahatiṃ ulāraṃ paṇaṃ jananaṃ paṇaṃ parirakkhatīti mahāpajāpati. Paribhogavasena na haññatīti ahaṃ. Sippikānanti tantavāyānaṃ. Vāyanaṭṭhānanti vīnaṭṭhānaṃ. Tāni maṃ na toṣenti kāyikassa puññaṃ abhāvato. Tenāha - “saṅghā katameva maṃ toṣetī”ti. Pisitvā nibbattaṃ katvā. Poṭṭetvāti sukhumaṃ bhāvaṃ pādanatthaṃ dhanukena netvā. Kālānukālāṇa dhātigaṇaparivutā gantvā vemaṇaṃ aggaṇesi ekadivasanti adhippāyo. Evañhi “ekadivaṃ pana...pe... akāsi”ti purimavacanena taṃ na virujjheyya.

Cha cetanāti chabbidhā cetanā. Na hi tā chayeṃ cetanāti. Saṅghe gotamī dehi...pe... saṅgho cāti idameva suttaṃ. Saṅghe gotamī dehitī saṅghassa dānāya niyojesi, tasmā saṅgho dakkhiṇeyyataroti ayamevettha attho. Yadi evantiādinā tattha byabhicāraṃ dasseti. Rājamahāmatṭhādayotiādinā tattha byatirekato nidassanaṃ āha. Mahantatarā bhavēyyanti ānubhāvādinā mahantatarā bhavēyyuṃ, na ca taṃ atthīti. Tasmāti yasmā guṇaviṣiṭṭhaṇaṃ dakkhiṇeyyataṃ anapekkhitvā attano dīyamānassa dānaṃ labhati, tasmā. Mā evaṃ gaṇhāti sammāsaṃbuddhato saṅgho dakkhiṇeyyo”ti mā gaṇha.

Tattha nicchayasādhakaṃ suttaṃ dassento, “nāyimasmiṃ loke...pe... vipulaphalesina”nti āha. Svāyamattho ratanasutte, “yaṃ kiñci vitta”nti gāthāya, aggaṇasādasuttādīhi ca vibhāvetabboti. Tenāha - “saṭṭhāra uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma natthī”ti.

Gotamīyā antimabhavikatāya dānassa dīgharattaṃ hitāya sukhāya anuppādanato na taṃ garutaraṃ saṅghassa pādāpane kāraṇanti āha - “pacchimāya janatāyā”tiādi. Vacanatopīti tassa vatthayugassa satthu eva paṭiggahaṇāya vacanatopi. Tenāha “na hī”tiādi.

Satthā saṅghapariyāpannova īdise tḥāne aggaphalaṭṭhatāya aṭṭha-
ariyapuggalabhāvato, sace panassa na sayam saṅghapariyāpannatā, katham saṅghe
pūjite satthā pūjito nāma siyāti adhippāyo. Tīṇi saraṇagamanāni tayo eva
aggapasādāti vakkhatīti adhippāyo. Abhidheyyānurūpāni hi liṅgavacanāni. Na ruhati
ayāthāvapaṭipattibhāvato, na gihivesaggahaṇādinā gihibhāvassa paṭikkhipitattā. Na
vattabbametam “satthā saṅghapariyāpanno”ti satthubhāvato. Sāvakasamūho hi
saṅgho. Saṅghagaṇe hi satthā uttaritaro anaññasādhāraṇaguṇehi
samannāgatabhāvato mūlaratanabhāvato ca.

377. Sampatijātassa mahāsattassa sattapadavītiḥāragamanam dhammatāvasena
jātam, param tadaññadaharasadisī paṭipattīti āha - “hatthapādakiccam
asādhentesū”ti.

378. Paccūpakāram na sukaram vadāmi anucchavikakiriyāya kātum asakkuṇeyyattā.
Abhivādentī etenāti abhivādanam. Vandamānehi antevāsikehi ācariyam “sukhī
hotū”tiādinā abhivādentī nāma. Tena vuttam “abhivādana”nti. Tadabhimukho...pe...
vanditvā nipajjati, seyyathāpi āyasmā sārīputto. Kālānukālam upaṭṭhānam
bījayanapādasambāhanādi anucchavikakammassa karaṇam nāma. Anucchavikam
kiriyaṃ kātum na sakkotiyeva, yasmā ācariyena katassa dhammānuggahassa
antevāsīnā kariyamāno āmisānuggaho saṅkhampi kalampi kalabhāgampi na
upetiyeṇvāti. Tena vuttam “na suppatikāram vadāmī”ti.

379. Pāṭipuggalikaṃ dakkhiṇam ārabba samuṭṭhitam, “tam me bhagavā
paṭiggaṇhatū”ti mahāpajāpatigotamiyā vacanam nimittam katvā desanāya uṭṭhitattā.
Na kevalaṇca tassā eva vacanam, atha kho ānandattheropi...pe...samādapesi, tasmā
vibhāgato cuddasasu...pe... hotīti dassetum, imam desanam ārabhi. Tattha
patipaccekaṃ puggalam dīyatīti pāṭipuggalikaṃ. Paṭhamasaddo yathā aggattho,
evam seṭṭhapariyāyopīti āha “jeṭṭhakavasenapī”ti. Aggā uttame khetto pavattattā.
Dutiyatatiyāpi paramadakkhiṇāyeva sabbaso sammāvikkhambhitarāgādikilesattā.
Rāgādayo hi adakkhiṇeyyabhāvassa kāraṇam. Tenevāha - “tiṇadosāni khettāni,
rāgadosā ayaṃ pajā”tiādi. Yasmā pana savāsanaṃ sabbaso samucchinnaḥkilesahehi
tato eva sabbaso appaṭihataññācārehi anantāparimeyyaguṇagaṇādhārehi
sammāsambuddhehi sadiso sadevake loke koci dakkhiṇeyyo natthi. Tasmā
“paramadakkhiṇāyevā”ti sāsakaṃ vadati. Yasmā pañcābhiñño aṭṭhasamāpattilābhī
eva hoti lokiyābhiññānam aṭṭhasamāpattiadhiṭṭhānatā, tasmā
“lokiyapañcābhiññe”icceva vuttam, na “aṭṭhasamāpattilābhimhī”ti tāya
avuttasiddhattā. Gosīladhātukoti gosīlasabhāvo, sīlavatā sadisasīloti attho. Tenāha
“asaṭho”tiādi. Tena na alajjidhātuko pakatisiddho idha puthujjanasīlavāti adhippetoti
dasseti.

Paricchindantoti ettakoti paccekappamāṇato tato eva aññamaññaṃ asaṅkaratova
paricchindanto. Katham pana asaṅkhyeyyabhāvena vuccamāno vipāko paricchinno
hoti? Sopi tassa paricchedo eva itarehi asaṃkiṇṇabhāvadīpanato, etadatthameva
pubbe asaṅkaraggahaṇam katam. Guṇavasenaṇti lakkhaṇasampannādiguṇavasena.
Upakāravasenāti bhogarakkhādiupakāravasena. Yam posanattham dinnam, idam na
gahitam dānalakkhaṇāyogato. Anuggahapūjanicchāvasena hi attano
deyyavatthupariccāgo dānam bhayarāgaladdhukāmakulādivasena sāvajjābhāvato.
Tampi na gahitam ayāvadatthataṭṭaparipuṇṇabhāvena
yathādhīppetaphaladānāsamatthabhāvato. Sampattassāti santikāgatassa. Tena
sampattipayojane anapekkhatam dasseti. Phalam paṭikaṅkhitvāti “idam me

dānamayaṃ puññaṃ āyaṃ sukhahitabhāvāya hotū”tiādinā phalaṃ paccāsīsitvā. Tenassa phaladāne namiyataṃ dasseti, yāvadatthanti iminā paripuṇṇaphalataṃ. Sataguṇāti ettha guṇasaddo na “guṇena nāmaṃ uddhareyya”ntiādīsu viya sampattiattho, “taddiguṇa”ntiādīsu viya na vaḍḍhanattho, “pañca kāmaguṇā loke, manochaṭṭhā paveditā”tiādīsu viya na koṭṭhāsattho, “antaṃ antaguṇa”ntiādīsu viya na antabhāgattho, atha kho ānisaṃsatthoti dassento, “satānisaṃsā”ti āha, te ānisaṃse sarūpato dassetuṃ, “āyusata”ntiādi vuttaṃ. Sataguṇāti vā satavaḍḍhikāti evamettha attho daṭṭhabbo. Nipparitasam karotīti āyuādīnaṃ ānisaṃsānaṃ aparittāsaṃ karoti. Atha vā nipparitasam karotīti āyuādinimittam aparittāsaṃ karoti. Atha vā nipparitasam karotīti āyuādīni tato uttarimpi āhārādi hetu aparittāsaṃ karoti. Attabhāvavinimuttasañcaraṇassa abhāvā, “bhavasatepi vutte ayamevattho”ti vuttaṃ. Sabbatthāti, “puthujjanadussīle”tiādīsu sabbavāresu. Nayo netabboti, “āyusahassaṃ vaṇṇasahassa”ntiādiko nayo.

Sāsanāvatarāṇaṃ nāma yāvadeva vaṭṭadukkhānīttaraṇattham, tañca maggapaṭivedhanaṃ, tasmā nibbedhabhāgiyasaraṇagamaṇaṃ sikkhāpadasamādānaṃ pabbajjā upasampadā sīlaparipūraṇaṃ adhiccitasikkhānuyogo vipassanābhāvanāti sabbāpesā sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipatti eva hotīti āha - “tisaraṇaṃ gato upāsakopī”tiādi. Tattha yathā nibbedhabhāgiyo samādhi tāva nāma paramparāya ariyamaggādhigamassa paccayabhāvato upanissayo; tathā nibbedhabhāgiyaṃ sīlaparipūraṇaṃ upasampadā pabbajjā upāsakassa dasasu pañcasu sīlesu paṭiṭṭhānaṃ antamaso saraṇādigamaṇampi nibbedhabhāgiyaṃ ariyamaggādhigamassa upanissayo hotiyevāti, “sabbāpesā sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipattī”ti vuttā. Tattha anaññasādhāraṇa-vijjācaraṇādi-asaṅkhyeyyaaparimeyya-guṇa-samudaya-pūrite bhagavati saddhamme ariyaśaṅghe ulāratarabahumānagāravataṃ gato. “Sammāsambuddho bhagavā, svākhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti tapparāyaṇatādiākārappatto ñāṇaparisoḍhito pasādo saraṇagamaṇanti tena vatthugatena pasādena paribhāvite santāne kataṃ puññakkhettsampattiyā mahapphalaṃ mahānisaṃsameva hotīti āha - “tasmiṃ dinnadānaṃpi asaṅkhyeyyaṃ appameyya”nti. Tayidaṃ saraṇaṃ vatthuttaye pasādabhāvena ajjhāsayasampattimattaṃ, tādisassa pana pañcasīlaṃ ajjhāsayasampattiupathambhito kāyavacīsaṃyamoti tattha dinnam tato uttari mahapphalanti, dasasīlaṃ pana paripuṇṇuposathasīlaṃ, tattha dinnam mahapphalanti, “tato uttari mahapphala”nti vuttaṃ. Sāmaṇerasīlādīnaṃ pana uttari viṣiṭṭhatarādibhāvato tattha tattha dinnassa visesamahapphalatā vuttā.

Maggasamaṅgitā nāma maggacittakkhaṇaparicchinā, tasmiṃca khaṇe kathaṃ dātuṃ paṭiggahetuñca sambhavatīti codeti “kiṃ pana maggasamaṅgissa sakkā dānaṃ dātu”nti. Itaro tādisa sati samayeti dassento, “āma sakkā”ti paṭijānitvā, “āraddhavipassako”tiādinā tamattham vivarati. Tasmiṃ khaṇeti tasmiṃ pakkhipanakkhaṇe. Yadi aṭṭhamakassa sotāpannassa dinnadānaṃ phalato asaṅkhyeyyameva, ko nesaṃ visesoti āha “tatthā”tiādi. Tena satipi asaṅkhyeyyabhāvasāmaññe atthi nesaṃ appabāhubhāvo saṃvaṭṭaṭṭhāyī asaṅkhyeyyamahākappāsaṅkhyeyyānaṃ viyāti dasseti. Maggasamaṅgīnaṃ tena tena odhinā saṃkilesadhammānaṃ pahīyamānattā vodānadhammānaṃ vaḍḍhamānattā aparīyositakiccattā aparipuṇṇaguṇatā, parīyositakiccattā phalasamaṅgīnaṃ paripuṇṇaguṇatāti tamtam maggaṭṭhehi phalaṭṭhānaṃ khetṭātisayatā veditabbā. Hetṭhimahetṭhimehi pana maggaṭṭhehi uparimānaṃ maggaṭṭhānaṃ phalaṭṭhehi

phalaṭṭhānaṃ uttaritaratā pākaṭā eva. Tathā hi uparimānaṃ dinnadānassa mahapphalatā vuttā.

380. Kāmañcetta buddhappamukhe ubhatosaṅghe kevale ca bhikkhusaṅghe dānaṃ atthi eva, na pana buddhappamukhe bhikkhusaṅghe, taṃ pana buddhappamukhaubhatosaṅgheneva saṅgahitanti aviruddhaṃ. Na pāpuṇanti mahapphalabhāvena sadisatampi, kuto adhikataṃ.

“Tathāgate parinibbute ubhatosaṅghassa” icceva vuttattā - “kiṃ panā”tiādinā codeti. Itaro parinibbute tathāgate taṃ uddissa gandhapupphādipariccāgo viya cīvarādipariccāgopi mahapphalo hotiyevāti katvā paṭipajjanavidhiṃ dassetuṃ, “ubhatosaṅghassā”tiādi vuttaṃ. “Ettakāyeva, bhikkhū uddisathā”ti evaṃ paricchedassa akaraṇena upacārasīmāpariyāpannānaṃ khettapariyāpannānaṃ vasena aparicchinna mahābhikkhusaṅghe.

Gottaṃ vuccati sādharmaṇāmaṃ, mattasaddo luttaniddiṭṭho, tasmā samaṇāti gottamattaṃ anubhavanti dhārentīti gotrabhuno. Tenāha “nāmamattasamaṇā”ti. Diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhato samaṇagaṇo saṅgho, tasmā saṅgho dussīlo nāma natthi. Guṇasaṅkhāyāti ānisaṃsagaṇanāya, mahapphalatāyāti attho. Kāsāva...pe... asaṅkhyeyyāti vuttā saṅghaṃ uddissa dinnattā. Yathā pana saṅghaṃ uddissa dānaṃ hoti, taṃ vidhiṃ dassetuṃ, “saṅghagatā dakkhiṇā”tiādi vuttaṃ. Tattha cittikāraṇti gāravaṃ.

Saṅghato na puggalato. Aññathattaṃ āpajjati “imassa mayā dinnānaṃ saṅghassa dinnānaṃ hoti”ti evaṃ cittaṃ anuppādetvā, “saṅghassa dassāmī”ti deyyadhammaṃ paṭiyādetvā sāmānerassa nāma dātabbaṃ jātanti aññathattaṃ āpajjati; tasmā tassa dakkhiṇā saṅghagatā na hotiyeva puggalavasena cittassa pariṇāmitattā. Nibbematiko hutvāti “kiṃ nu kho mayā imassa dinnānaṃ hoti vā na vā”ti vimatiṃ anuppādetvā, “yo panā”tiādinā vuttākārena karoti.

Tatthātiādinā vuttassevatthassa pākaṭakaraṇatthaṃ vatthuṃ nidasseti, “parasamuddavāsino”tiādinā. Opuñjāpetvā paribhaṇḍaṃ kāretvā, haritagomayena upalimpitvāti attho. Kāsāvakaṇṭhasaṅghassāti kāsāvakaṇṭhasamūhassa. Ko sodhetīti mahapphalabhāvākaraṇena ko visodheti. Mahapphalabhāvāpattiyā hi dakkhiṇā visujjhati nāma. Tattha yesaṃ hatthe dinnānaṃ, tesaṃ vasena paṭiggāhakato dakkhiṇāya visuddhattā, - “tadāpāhaṃ, ānanda, saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ asaṅkhyeyyaṃ appameyyaṃ vadāmī”ti ca vuttaṃ, tasmā kammavaseneva dakkhiṇāvisuddhiṃ pucchati. Itaro ariyasaṅghe dinnadakkhiṇāya nibbisiṭṭhaṃ katvā vuttattā matthakappattasseva ariyasaṅghassa vasena dakkhiṇāvisuddhiṃ dassento, “sāriputta...pe... sodhentī”ti vatvā puna, “ye keci arahanto sodhentī”ti dassento, “apicā”tiādimāha. Therā ciraparinibbutāti idaṃ ajjatanānampi ariyānaṃ sāvakaṃ dassentena maggasodhanavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ, na uddissa puññākaraṇe sati akaraṇāpattiyā. Evañhi “asītimahātherā sodhentī”ti idaṃ suvuttaṃ hoti, na aññathā.

“Saṅghagatāya dakkhiṇāyā”ti kāmañcettaṃ sādharmaṇavacanānaṃ, tathāpi tattha tattha puggalaviseso ñātabboti dassento, “atthi buddhappamukho saṅgho”tiādimāha. Na upanetabbo bhagavato kāle bhikkhūnaṃ abhiññāpaṭisambhidāguṇavasena ativiya ulārabhāvato, etarahi tadabhāvato. Etarahi saṅgho...pe... na upanetabboti ettha nayānusārena attho vattabbo. Tena teneva samayenāti tassa tassa kālassa

sampattivipattimukhena paṭipattiyā uḷārataṃ anuḷāratañca ulliṅgeti. Yattha hi bhikkhū guṇehi sabbaso paripuṇṇā honti, tasmim̐ samaye saṅghagatā dakkhiṇā itarasmim̐ samaye dakkhiṇato mahapphalatarāti daṭṭhabbā. Saṅghe cittikāraṃ kātuṃ sakkontassāti suppaṭipannatādiṃ saṅghe āvajjitvā saṅghagatena pasādena saṅghassa sammukhā viya tasmim̐ puggale ca gāravavasena dentassa puthujjanasamaṇe dinnam̐ mahapphalataram̐ saṅghato uddisitvā gahitattā, “saṅghassa demī”tiyeva dinnattā ca.

Eseva nayoti iminā, “sotāpanne dinnam̐ mahapphalatara”nti evamādiṃ atidisati. Ādisaddena uddisitvā gahito sakadāgāmī, pāṭipuggaliko anāgāmīti evamādi saṅgahitaṃ. Mahapphalatarameva. Tenāha bhagavā - “na ttevāhaṃ, ānanda, kenaci pariyāyena saṅghagatāya dakkhiṇāya pāṭipuggalikaṃ dānaṃ mahapphalataram̐ vadāmī”ti. Yadi khīṇāsava dinnadānato saṅghato uddisitvā gahitadussīlepi dinnadānaṃ mahapphalaṃ, evaṃ sante - “sīlavato, mahārāja, dinnam̐ mahapphalaṃ, no tathā dussīle”ti idaṃ kathanti āha - “taṃ imaṃ nayaṃ gahāyā”tiādi. Saṅghato uddisitvā gahaṇavidhiṃ pahāya dussīlasseva gahaṇavasena vuttaṃ. Imasmim̐ catukke daṭṭhabbanti imassa padassa vasena daṭṭhabbamaṃ. Tattha hi “paṭiggāhakā honti dussīlā pāpadhammā”ti āgataṃ.

381. Visujjhatīti na kilissati, mahājutikārī mahāvipphārā hotīti attho. Sucidhammoti rāgādiasucividhamanena sucisabhāvo. Na pāpadhammoti na nihīnasabhāvo pāpakiriyāya. Akusaladhammo hi ekantanihīno. Jūjako sīlavā kalyāṇadhammo na hoti. Tassa mahābodhisattassa attano puttadānaṃ dānapāramiyā matthakaṃ gaṇhantaṃ mahāpathavīkampanasamatthaṃ jātaṃ, svāyaṃ dānaguṇo vessantaramahārañña kathetabboti.

Uddharatīti bahulaṃ katapāpakammavasena laddhavinipātato uddharati. Tasmā natthi mayhaṃ kiñci cittassa aññathattanti adhippāyo.

Petadakkhiṇanti pete uddissa dātabbadakkhiṇaṃ. Pāpitakāleyevāti, “idaṃ dānaṃ asukassa petassa hotū”ti uddisanavasena patte pāpitakāleyeva. Assāti petassa. Pāpuṇīti phalasamāpattiyā vasena pāpuṇi. Ayañhi pete uddissa dāne dhammatā.

Tadā kosalarañño pariccāgavasena ativiya uḷārajjhāsayataṃ, buddhappamukhassa ca bhikkhusaṅghassa ukkaṃsagataguṇavisitṭhataṃ sandhāyāha, “asadisadānaṃ kathetabba”nti.

Asāraṃpi khettanti sārāhīnaṃ dukkhettaṃ. Samayeti kasanārahe kāle. Paṃsum̐ apanetvāti nissāraṃ paṃsum̐ nīharitvā. Sārabījānīti sabhāvato abhisāṅkhārato ca sārabhūtāni bijāni. Paṭiṭṭhapetvāti vapitvā. Evanti yathā kassako attano payogasampattiyā asārepi khetto phalaṃ adhigacchati. Evaṃ sīlavā attano payogasampattiyā dussīlassapi datvā phalaṃ mahantaṃ adhigacchati. Iminā upāyenāti iminā paṭhamapade vuttanayena. Sabbapadesūti sabbakoṭṭhāsesu visujjhanaṃ vuttaṃ, tatiyapade pana visujjhanaṃ paṭikkhittameva.

382. Arahato dinnadānameva aggamaṃ dānacetanāya kenaci upakkilesena anupakkilīṭṭhattā, paṭiggāhakassa aggadakkhiṇeyyattā. Tenāha - “bhavālayassa bhavapatthanāya abhāvato”ti, “ubhinnaṃpi”ti vacanaseso. Khīṇāsavo dānaphalaṃ na saddahatīti idaṃ tassa appahīnakilesajanassa viya kammakammaphalānaṃ saddahanākārena pavatti natthīti katvā vuttaṃ, yato arahā “asaddho akataññū ca...pe... poriso”ti thomīyati. Asaddahanaṃ anumānapakkhikaṃ, anumānañca

saṃsayapubbakaṃ, nissandiddho ca kammakammaphalesu paccakkhabhāvaṃ gato. Tameva hi nicchitabhāvasiddhaṃ nissandiddhataṃ sandhāya - “dānaphalaṃ saddahantā”tiādi vuttaṃ. Yadi evaṃ tena katakammaṃ kammalakkhaṇappattaṃ hotīti āha “khīṇāsavenā”tiādi. Tenevāha - “nicchandarāgattā”ti, etañca lakkhaṇavacanaṃ, kenaci kilesena anupakkiliṭṭhattāti adhippāyo. Assāti khīṇāsavassa dānaṃ.

Kim pana sammāsambuddhenātiādinā dāyakato dakkhiṇāvisuddhi coditā, sārīputtattherenātiādinā pana paṭiggāhakatoti vadanti; tadayuttaṃ, sāvakassa mahapphalabhāve saṃsayābhāvato, heṭṭhā nicchitattā ca, tasmā ubhayenapi dāyakato dakkhiṇāvisuddhi eva coditā. Sā hi idha sādharmaṇavasena nicchitattā saṃsayavatthu. Tenāha - “sammāsambuddhena...pe... vadantī”ti. Sammāsambuddhaṃ hītiādi yathāvuttaatthassa kāraṇavacanaṃ. Añño dānassa vipākaṃ jānituṃ samattho nāma natthi sabbaso sattānaṃ kammavipākavibhāgajānanañāṇassa ananuññātattā. Tenāha bhagavā - “yasmā ca kho, bhikkhave, sattā na jānanti, dānaṃvibhāgassa vipākaṃ yathāhaṃ jānāmi, tasmā adatvā bhuñjantī”tiādi. Etena ettha ñāṇavisodhanaṃ nāma kathitaṃ, na dakkhiṇāya visuddhi nāma dāyakato paṭiggāhakato ca vasena hotīti; sammāsambuddhena sārīputtattherassa dinnadānaṃ sabbaso upakkilesavisuddhiyā ñāṇassa ca ativiya ulārattā mahānubhāvaṃ nāma siyā mahātejavantañca; na mahapphalam tesam santāne paripuṇṇaphalassa asambhavato. Yadi dinnadānaṃ paripuṇṇaphalaṃ na hoti ubhayavipākadānābhāvato, pavattivipākadāyī pana hotīti dassento, “dānaṃ hī”tiādimāha.

Catūhīti sahayoge karaṇavacanaṃ, catūhi sampadāhi sahagatā sahitaṃ katvāti attho. Imā catasso sampadā sabbasādhāraṇavasena vuttā, na yathādhigatapuggalavasena. Tenāha - “deyyadhammassa dhammenā”tiādi. Tasmīṃyeva attabhāveti yasmīṃ attabhāve taṃ dānamayaṃ puññaṃ uppannaṃ, tasmīṃyeva attabhāve vipākaṃ deti, cetanāya mahantattā diṭṭhadhammavedanīyaṃ hutvā vipaccatīti attho. Pubbacetanādivasenāti sannīṭṭhāpakajavanavīthito pubbāparavīthi cetanāvasena, aññathā sannīṭṭhāpakavīthiyaṃyeva pubbacetanādivasenāti vattabbaṃ siyā. Sā hi cetanā diṭṭhadhammavedanīyabhūtā tasmīṃyeva attabhāve vipākaṃ deti, na itarā. Mahattatāti pubbābhisaṅkhāra vasena ñāṇasampayogādivasena cetanāya ulārattā. Khīṇāsavabhāvenāti yassa deti, tassa khīṇāsavabhāvena. Vatthusampannatāti ettha yathā paṭighasaññā nānattasaññānaṃ vigamena dibbavihārānaṃ vasena, byāpādasaññādīnaṃ vigamena brahmavihārānaṃ vasena, sabbaso rūpasaññānānattasaññānaṃ vigamena āneñjavihārānaṃ vasena sabbaso niccasaññādīnaṃ paṭippassaddhiyā sabbasaṅkhāravimukhatāya ariyavihārānaṃ vasena vatthusampannatā icchitā. Taṃtaṃsamāpattisamāpajjanena santānassa nirodhasādhanaṭā taṃ divasaṃ nirodhassa sādhanatā nāma. Vatthusampannatāti sabbaso nirodhasamāpattisamāpajjanena vatthusampannatā icchitā; na sabbaso anavasesasaññānirodhatāyāti āha - “taṃ divasaṃ nirodhato vuṭṭhitabhāvena vatthusampannatā”ti. Saññānirodhassa cettha accāsannataṃ sandhāya, “taṃ divasa”nti vuttaṃ. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca vibhaṅgavaggavaṇṇanā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries. 3. Subcommentary on the Final Fifty Discourses. 4. The Chapter on Analysis Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org